

Demokratske promjene u Bosni i Hercegovini

Jakić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:325930>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ana Jakić

Demokratske promjene u Bosni i Hercegovini

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

FAKULTET HRVATSKIH
STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Ana Jakić

Demokratske promjene u Bosni i Hercegovini

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Sumentor: Mijo Beljo mag. hist. educ.

Zagreb, 2020.

Sadržaj

Sažetak	3
Summary	4
1. Uvod.....	5
2. Bosna i Hercegovina u jugoslavenskom okviru.....	6
2.1. BiH od Drugog svjetskog rata do ustavnih reformi 1974. Godine	6
2.2. BiH od Ustava iz 1974. godine do raspada Jugoslavije	10
3. Početak višestranačja.....	13
4. Nove političke opcije.....	15
4.1. Stranka demokratske akcije (SDA)	16
4.1.1. Osnivanje stranke.....	16
4.1.2. Akteri i filozofija	18
4.1.3. Predizborni program i ideja građanske države	21
4.2. Srpska demokratska stranka (SDS)	23
4.2.1. Osnivanje.....	23
4.2.2. Ciljevi i program.....	24
4.3. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)	26
4.3.1. Osnivanje.....	26
4.3.2. HDZ BiH.....	29
5. Izbori i formiranje skupštine.....	32
6. Referendum i međunarodno priznanje	39
7. Proces demokratizacije u BiH.....	43
7.1 Teorijski okvir.....	43
7.2 Problematika procesa demokratizacije u Bosni i Hercegovini.....	45
8. Zaključak	48
9. Literatura, periodika i izvori	51

Sažetak

Bosna i Hercegovina stvorena je tijekom Drugog svjetskog rata odlukom Komunističke partije Jugoslavije kao zemlja triju ravnopravnih naroda, Hrvata, Srba i muslimana. Komunistička vlast naciju je smatrala primitivnim konstruktom i zatomljivala nacionalne razlike triju naroda u nadi da će s vremenom nestati, no raspadom komunizma nacionalno pitanje postaje prvorazredni politički problem. U radu je prikazan kompleksan proces demokratizacije u Bosni i Hercegovini s posebnim fokusom na period od početka 1990. do travnja 1992. godine koji obuhvaća uspostavu višestranačja, prve izbore, izglasavanje neovisnosti, održavanje referenduma i međunarodno priznanje. Poseban osvrt usmjeren je na osnivanje nacionalnih stranaka: Hrvatske demokratske zajednice, Srpske demokratske stranke i Stranke demokratske akcije čiji je program obuhvaćao specifičnu vjersku komponentu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Komunistička partija Jugoslavije, demokratizacija, višestranačje, međunarodno priznanje

Summary

Bosnia and Herzegovina was established during the World War II by the decision of Communist Party of Yugoslavia as a country of three equal peoples Croats, Serbs and muslims. Communists considered nation as primitive construct and tried to suppressed it. With the fall of communism the national question became main political problem. This paper showed complexity of democratic processes in Bosnia and Herzegovina, from 1990 to april 1992, that included first free elections, multi-party system, proclamation of sovereignty, referendum and international recognition. The paper specialy focused on formation of national parties, Croatian Democratic Union, Serbian Democratic Party and Party of Democratic action.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Communist party of Yugoslavia, a multi - party system, democratization, international recognition

1. Uvod

Proces demokratizacije Bosne i Hercegovine (BiH) kao multietničke, multikulturalne i bivše komunističke države pokazao se kao vrlo kompleksan i dugotrajan. Ovaj rad je svojevrsni uvod u početak toga procesa zbog čega se, uz sažet prikaz razdoblja druge Jugoslavije, prvenstveno bavi periodom od početka 1990. do travnja 1992. godine kada se odvijaju značajni aspekti procesa demokratizacije poput početka višestranačja, prvih izbora, održavanja referenduma i međunarodnog priznanja. U to su vrijeme ratna zbivanja u BiH periodičnog karaktera što omogućuje usmjerenost na promatranje društvenog i političkog aspekta razdoblja. Tranzicija u demokraciju pokazala se izrazito teškom u višenacionalnom društvu čiji su akteri krojili partikularne povijest i živjeli u različitim položajima unutar totalitarnog sustava.

Nedostatak šireg izbora literature ipak su kompenzirala djela pojedinih autora, znanstveni članci i internetski izvori. Kao primarni izvor poslužile su knjige Ivice Lučića *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine* i *Od vila ilirskih do Bijelog puta: stranputicama bosanske i hercegovačke povijesti* i brojni članci u kojima autor opisuje položaj triju naroda, poglavito hrvatskog, u BiH kroz razdoblje komunističke vlasti i njezinog sloma, potom predratnog i ratnog perioda. *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* Davora Marijana detaljno se bavi vojnim aspektom spomenutog razdoblja, no daje i kvalitetan uvid u političke odnose dvaju naroda, korisnom se pokazala i njegova knjiga *Domovinski rat* koja također, uz vojne, donosi uvid u društvene i političke odnose. Iako se djelomično referira na BiH knjiga Zdenka Radelića *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1992. od zajedništva do razlaza* prikazuje stvaranje Jugoslavije, odnos komunističke vlasti prema naciji te ustavnom i državnom uređenju. *Knjiga dokumenata Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine* sadrži velik broj pozdravnih govora istaknutih komunista koji zorno prikazuju komunistički narativ i ciljeve u BiH koja je trebala biti primjer bratstva i jedinstva čitavoj Jugoslaviji. Od bošnjačkih autora, komunističkim periodom bavio se Enver Redžić u knjizi *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu* čiji su fragmenti također bili korisni za ovaj rad, uz članak Admira Mulaosmanovića koji obrađuje koruptivnu aferu Agrokomerc.

Uz spomenutog Lučića i Marijana, početak višestranačja, osnivanje stranaka i sva dnevno politička zbivanja pratila sam kroz sarajevski dnevni list *Oslobođenje* te zagrebačke

listove *Vjesnik* i *Večernji list*. Zbog filozofije Alije Izetbegovića, iskazane u *Islamskoj deklaraciji* i biografskom spisu *Sjećanja*, Stranka demokratske akcije izdvajala se od ostalih i dobila nešto više prostora u radu; naime vrhunac formiranja muslimanskog nacionalnog identiteta odvijao se usporedno s demokratskim procesima, a religijski element njezina programa činio ju je bitno drugačijom od Hrvatske demokratske zajednice BiH i Srpske demokratske stranke. Za potonje, literatura se pokazala vrlo oskudnom, no programske odrednice jasno su se mogle iščitati iz periodike. Uz zanimljivo i konkretno propitkivanje demokracije postupaka Alije Izetbegovića u radu Davora Marijana, analize Damirke Mihaljević i Nataše Beširević pomogle su u shvaćanju procesa demokratizacije i političke kulture. Odvijanje višestranačkih izbora, formiranje vlade, izglasavanje neovisnosti i međunarodno priznanje na prvi pogled se mogu činiti kao zadovoljeni elementi procesa demokratizacije, međutim teorija i praksa često su različite što je vidljivo na primjeru BiH. Cilj rada je prikazati kako su korjenite razlike u poimanju povijesno – političkih zbivanja i demokracije, izazvane multietničkom, multikulturalnom i multikonfesionalnom državnom i društvenom strukturom, uzrokovale poteškoće u razvoju funkcionalnog demokratskog sustava.

2. Bosna i Hercegovina u jugoslavenskom okviru

2.1. BiH od Drugog svjetskog rata do ustavnih reformi 1974. Godine

Krajem studenog 1943. godine u Mrkonjić Gradu sastalo se Zemaljsko antifašističko vijeće Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) s ciljem definiranja položaja i državnog uređenja BiH unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).¹ U svom pozdravnom govoru, predsjednik Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), dr. Ivan Ribar kazao je kako je Narodnooslobodilački pokret (NOP) učinio od Bosne i Hercegovine „primjer borbenog jedinstva i bratstva svim našim narodima“ te istaknuo kako su narodi BiH, unatoč prethodnim protudržavnim politikama, izgradili demokratsku vlast i ostvarili „uslove za ostvarenje principa narodnog samoodređenja“. U govorima visokopozicioniranih komunista mogle su se čuti slične teze i isti zaključak; demokratska i federativna Jugoslavija najbolje je rješenje za „najkomplikovaniju zemlju u Evropi“.²

¹ Ivica Lučić, *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Despot Infinitus, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2013.,15.

² *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, Dokumenti 1943. – 1944.*, Knjiga I., IP Veselin Masleša, 1968.

Dogovoreno je kako će se Bosna i Hercegovina urediti prema željama njezinih naroda koji odbacuju mogućnost povratka u vremena kada je ona bila „zanemarena u svakom pogledu, bila u rukama narodnih zulumčara ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska“.³ Odbačene su stare politike koje su dovele do „zavade“ triju naroda i prigrlilo „oružano bratstvo među narodima Bosne i Hercegovine koje je jedini zalog srećne budućnosti zajedničke domovine Srba, Hrvata i Muslimana“.⁴ Vijećnici su ukazali na pozitivnu promjenu svijesti dijela muslimanskog i hrvatskog naroda koji je pristupao „borbi protiv fašističkog okupatora“, u nedovoljnom, ali sve većem broju; posebno su istaknuli cilj da se pobijede „ustaštvo koje je imalo korijena među Hrvatima Zapadne Bosne i Hercegovine“ i predrasude „da je narodnooslobodilačka borba uperena protiv hrvatstva“.⁵ Zaključeno je:

*„Danas Narodi Bosne i Hercegovine kroz svoje jedino političko predstavništvo, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska, i muslimanska i hrvatska bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata. Narodi Bosne i Hercegovine učestvovaće ravnopravno sa ostalim našim narodima u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije“.*⁶

Dakle, na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, na temelju bratstva i jedinstva stvorena je Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (SR BiH), država koja predstavljala zajedničko dobro triju naroda, kojoj je Komunistička partija (KP) predstavljala jamac da se stari sukobi među narodima, uzrokovani utjecajem stranih politika i domaćeg nacionalizma, neće ponoviti. Kroz strateško naglašavanje vlastitog demokratskog karaktera i vlasti koje bi u konačnici uspostavila, pojam demokracije partija je koristila isključivo kao sredstvo, a ne kao krajnji cilj svog djelovanja.⁷ Na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom krajem lipnja i početkom srpnja u Sanskom Mostu 1944. godine, ZAVNOBiH je pretvoren u „prvi narodni parlamenat“ koji će preuzeti vodeću ulogu u kreiranju bosanskohercegovačke državnosti.⁸ Ivica Lučić smatra kako je Bosna i Hercegovina osnovana kao „politički interes“ Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), čiji su je ideolozi doživljavali kao „zdravo vezivno tkivo bratske zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti“ koje je nemoguće podijeliti „jer u njoj živi u nerazrušivoj

³ Isto, 50.

⁴ Isto, 43.

⁵ Isto, 43-72.

⁶ Isto, 73.

⁷ Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Svjetlost, Sarajevo, 1998., 459.

⁸ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti, knjiga I., 1968. 287.

izmiješanosti dio srpskog i dio hrvatskog naroda, dok treći dio stanovništva sačinjavaju muslimani slavenskog porijekla, koji su primili islam i koji se obilježavaju po vjerskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredijeljeni“.⁹ Iako je BiH opisivana *kao ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska*, od početka zasjedanja ZAVNOBiH-a bilo je jasno koji će narod preuzeti dominantnu ulogu u novostvorenom državnom okviru. Srpska uloga u Narodnooslobodilačkom pokretu posebno se hvalila i isticala kao primjer; na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, eksplicitno je izrečeno kako Hrvati i muslimani moraju biti svjesni srpske uloge nositelja bratstva i jedinstva i najvažnijeg faktora u izgradnji Bosne i Hercegovine.¹⁰ Brojčana dominacija unutar NOP-a i status „žrtve i pobjednika“ pokazale se kao uspješna kombinacija u ostvarenju srpskih političkih interesa i politike kojoj nije odgovaralo priznanje Banovine Hrvatske, tako se kroz osnivanje BiH, uz Jugoslaviju, ojačavala i srpska politika, zaštićena načelom konstitutivnosti; Srbi su bili konstitutivni narod u Srbiji i jedan od konstitutivnih naroda u BiH i Hrvatskoj.¹¹

U izvješću Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) iz ožujka 1948. godine primjećuje se kako muslimani „ispoljavaju šovinizam u odnosu na Hrvate“ i kako su „pojam Hrvat, ustaša i katolik potpuno izjednačili, tako da se sva ona mržnja prema ustašama koja je u toku rata stvorena i dalje gaji u odnosu na čitavu hrvatsku masu“ dok odnos Srba i Hrvata u zapadnoj Hercegovini nije toliko oštar.¹² Muslimanima je obećano pranje ljage s imena i „dostojno mjesto u bratskoj zajednici svih naroda Bosne i Hercegovine“ pod uvjetom da se pridruže NOP-u. Vijećnici ZAVNOBiH-a islamske vjeroispovijesti, posebnim proglasom pozvali su muslimane da se ugledaju na braću Srbe i priključe pokretu otpora.¹³ Isprva muslimanima nije priznata nacionalnost, njihovo pitanje bit će riješeno tek kasnije, u međuvremenu dobili su slobodan izbor nacionalnog izjašnjavanja i „pri tome se računalo da će narod poći za muslimanskim komunističkim vodstvom, koje se uglavnom izjašnjavalo pripadnicima srpske nacionalnosti“.¹⁴ Tako je i bilo; od ukupnog broja partijskih dužnosnika s „tipičnim muslimanskim imenima“ 61.5 posto izjasnilo se kao Srbi, 16.6 posto kao Hrvati, 8.6 posto kao Jugoslaveni, dok se 12.6 posto odbilo nacionalno svrstati.¹⁵ Cilj

⁹ Ivica Lučić, *Od Vila Ilirskih do Bijelog puta: stranputicama bosanske i hercegovačke povijesti*, Hrvatska liječnička komora, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018., 137.

¹⁰ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti, knjiga I., 1968. 188.

¹¹ Lučić, *Uzroci rata*, 19.

¹² Lučić, *Od vila ilirskih do Bijeloga puta*, 134.

¹³ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine*, Dokumenti, knjiga I., 1968. 43.

¹⁴ Lučić, *Uzroci rata*, 18.

¹⁵ Lučić, *Od vila ilirskih do Bijeloga puta*, 135.

Komunističke partije bio je okupiti, pridobiti i neutralizirati muslimane dok su Hrvati predstavljali „politički problem“.¹⁶ Fenomen slabe uključenosti hrvatskog naroda u socijalistički sustav i narativ proizlazi iz činjenice da im se biljeg ustaštva nije, kao muslimanima, prigodno izbrisao, nego ih se s njim poistovjećivalo.¹⁷ Pripadnici partije iz redova hrvatskog naroda bili su malobrojni i u svome su se djelovanju odricali svake poveznice sa svojim porijeklom, kulturom i jezikom i shodno tome nisu bili u doticaju s narodom niti su na njega izvršili značajniji utjecaj.¹⁸ Uspostavljanjem federalnih jedinica i korištenjem ustavnih pojmova kao što su *samoodređenje*, *odcjepljenje* i *suverenost*, nacionalno pitanje unutar SFRJ moglo se na prvi pogled činiti riješenim, ali to nije bio slučaj, Komunistička partija Jugoslavije bila je jedini i glavni politički faktor unutar čitave države, a republikama je ostavljeno vrlo malo manevarskog prostora za djelovanje.¹⁹

Zdenko Radelić smatra da su jugoslavenski komunisti federalizam koristili za nominalno zadovoljenje zahtjeva za nacionalnom suverenosti i kako je „fenomen nacije kao ostatka klasnog društva dobio drugorazredno značenje, a u prvi plan je stupio revolucionarni etatizam, presudan za ostvarenje ciljeva socijalizma“.²⁰ Ističe kako je KPJ utemeljena na „lenjinskim načelima demokratskog centralizma, što je samo po sebi negiralo načelo federalizma“ i kako je SFRJ ustvari bila pseudofederacija koja je suverenitet federalnih jedinica preuzela i preusmjerila u Beograd, političko i finansijsko središte države.²¹ Kada se šezdesetih godina pojavila bojazan od jačanja srpskog nacionalizma i centralizma, Josip Broz Tito promatrao je BiH kao izvor stabilnosti i ključni faktor opstanka Jugoslavije zato je odlučio popustiti represiju nad Hrvatima, proglasiti muslimane nacijom i ograničiti srpski hegemonizam.²² Ustavom iz 1963. godine „Narodima Bosne i Hercegovine - Hrvatima, Muslimanima i Srbima i pripadnicima drugih naroda i narodnosti obezbjeđuju se uslovi za afirmaciju nacionalnih vrijednosti, za slobodno ispoljavanje nacionalnih osobenosti u skladu s potrebama zajedničkog života, socijalističkog razvitka i učvršćenje bratstva i jedinstva, kao srazmjerna zastupljenost u skupštinama društveno političkih zajednica“.²³ Ustavom iz 1963. godine stvorena je podloga za priznanje muslimana nacijom što se dogodilo 1968. godine, a svoju nacionalnu pripadnost muslimanski narod mogao je izraziti na popisu stanovništva

¹⁶ Redžić, *Bosna i Hercegovina u drugom svjetskom ratu*, 453.

¹⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 18.

¹⁸ Lučić, *Uzroci rata*, 22.

¹⁹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji, 1945. - 1991.*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., 244.

²⁰ *Isto*, 242. - 339.

²¹ *Isto*, 339.

²² Lučić, *Uzroci rata*, 21.

²³ Lučić, *Od vila ilirskih do Bijeloga puta*, 139.

1971. godine koji je pokazao kako u BiH živi 39.6 posto Muslimana, 37.6 posto Srba, 20.6 posto Hrvata i 5 posto Jugoslavena.²⁴

2.2. BiH od Ustava iz 1974. godine do raspada Jugoslavije

Ustavom SFRJ iz 1974. godine započeti su procesi decentralizacije i jačanja republika, a pojmovi *samoodređenja* uz *pravo odcjepljenja* dobivaju jasnije značenje, unatoč tome vladajuća komunistička partija i dalje je predstavljala prepreku demokraciji i građanskim slobodama.²⁵ Posljednji jugoslavenski ustav uveo je elemente konfederalizma i kao takav nije naišao na odobravanje srpskog vodstva; unatoč posebnom statusu Srba kao suverenog naroda u Srbiji i izvan nje, brojčanoj nadmoći u partijskom aparatu i vodećim pozicijama u državnim institucijama u BiH i Hrvatskoj, smatrali su se zakinutima u federalnom državnom okviru.²⁶ Valja spomenuti da je bez obzira na promjene ustava „osnovna karakteristika socijalističkoga pravnog sustava bila instrumentalizacija prava“ i kao takav, sustav je u svom naglašavanju kolektivnog i zanemarivanju individualnog, služio vladajućoj eliti za realizaciju političkih interesa.²⁷ Smrt Josipa Broza 1980. godine, kao najsnažnijeg kohezivnog elementa komunističke Jugoslavije označio je početak kraja bratstva i jedinstva. Kao glavni stupovi komunističke Jugoslavije ostaju KPJ i Jugoslavenska narodna armija (JNA), a svaki od njih na svoj je način pokušao održati socijalističku državu, komunistički narativ i simboliku.²⁸ Jedan od alata pomoću kojeg je KPJ pokušala održati *status quo* bila je pojačana represija prema „političkim kriminalcima“, Ilica Miškulin ističe kako su tijekom 1980. godine 553 osobe optužene za politički kriminal, što je značilo povećanje od 83 posto u odnosu na prethodnu godinu, od ukupnog broja optuženih 70 posto se teretilo za djela „nacionalističkog“ i „šovinističkog istupanja“. ²⁹ Drugi alat održavanja socijalističke države bila je izuzetno snažna retorika prema političkim i društvenim oponentima što je vidljivo na Osmom i Devetom Kongresu saveza komunista Bosne i Hercegovine (SK BiH), dok su 1982. godine, glavni problem „srpski, muslimanski i hrvatski nacionalisti, posebno kleronacionalisti“. ³⁰

²⁴ Lučić, *Uzroci rata*, 20.

²⁵ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 472.- 477.

²⁶ Isto, 472. - 477.

²⁷ Josip Mihaljević, „Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974.“, *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 1: 33.

²⁸ Davor Marijan, *Domovinski rat*, Despot Infinitus, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016., 17.

²⁹ Ilica Miškulin, *Politički delikti u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj 1980–1990. (III. dio): Pjesmom do zatvora*

<https://www.matica.hr/vijenac/564/pjesmom-do-zatvora-24894/> pristup ostvaren 1. 8. 2020.

³⁰ Lučić, *Uzroci rata*, 36.

Dvije godine poslije, kao prijetnja se predstavljaju „panislamističke, fundamentalističke i slične koncepcije“ preko kojih je, prema stajalištu KPJ, muslimanski nacionalizam nastojao afirmirati ideju o etnički čistoj Bosni.³¹ Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća uslijedio je čitav niz afera koje su potresle komunističko vodstvo Bosne i Hercegovine od kojih je možda najznačajniji slučaj finansijskih malverzacija u tvornici Agrokomerc za što su optuženi Fikret Abdić i braća Hamdija i Hakija Pozderac.³² Više o bošnjačkoj perspektivi ekonomskog značaja kombinata za razvoj Bihaćke krajine može se vidjeti u radu Admira Mulaosmanovića koji smatra kako se iz afera koje su pogodile BiH može iščitati „zastrašujuća izrežiranost napada na BiH“ od strane srpske elite kojoj je BiH „još od Garašaninovog Načertanija u velikosrpskim koncepcijama bila ugaoni kamen i pitanje kojem se davala najveća pozornost“.³³

U jeku afere, 1987. godine, Izvršno vijeće skupštine SR BiH formiralo je radnu grupu kako bi se analiziralo poslovanje poduzeća, Mulaosmanović naglašava kako je „analiza pokazala da je od 1982. do 1986. godine prosječna godišnja stopa rasta proizvodnje u Agrokomercu bila preko 10 posto dok se izvoz od 1984. godine udvostručio. To je sve govorilo da je tvornica poslovala veoma pozitivno i imala izvoznju orijentaciju“.³⁴ Lučić ističe kako je utvrđeno izdavanje mjenica bez pokrića nedvojbeno bilo sporno, no uzevši u obzir gotovo uobičajenu praksu finansijskih malverzacija, smatra kako su gospodarsko jačanje bihaćke regije i Abdićeve političke ambicije i društveni utjecaj „usred projiciranog srpskog političkog prostora“ postali „ozbiljna smetnja srpskim projekcijama mogućih rješenja jugoslavenske krize“.³⁵ Dodaje kako postoje dva tumačenja svih afera koje su izbile tijekom osamdesetih godina u BiH; prvo tumačenje „ukazuje da su sve afere zapravo dio akcije izvanjskih političkih i policijsko obavještajnih struktura, najčešće povezanih sa SR Srbijom, a sve s ciljem rušenja ili slabljenja republičkog vodstva“ što bi onemogućilo otpore beogradskoj politici koja je BiH promatrala BiH kao primarni politički i nacionalni interes.³⁶ Drugo tumačenje krivca vidi u korumpiranom partijskom vodstvu koje od dogmatskog sljepila nije uočilo potrebu za korjenitim reformama unutar partije i države što je rezultiralo izbijanjem unutarnjeg sukoba i afera.³⁷ Zaključuje kako je izgledno da su afere bile inicirane iz Beograda

³¹ Isto, 34.

³² Isto, 206.

³³ Admir Mulaosmanović, „O političkom kontekstu afere Agrokomerc: utjecaji na razvoj tvornice u svjetlu odbrambenog koncepta SFRJ“, *Historijska traganja*, (2008), br. 1: 198.

³⁴ Isto, 184.

³⁵ Lučić, *Uzroci rata*, 209.

³⁶ Lučić, *Uzroci rata*, 195.

Ivica Lučić, „Što je (bila) Bosna i tko smo (bili) mi“, *Status*, br. 14, Mostar, 2010., 112.

³⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 195.

i kako su bile pokretači procesa koji su rezultirali raspadom komunističkog društva i države. Burno političko stanje u Jugoslaviji osamdesetih godina dvadesetog stoljeća obilježile su pobune na Kosovu, bosanskohercegovačke afere, srpsko negodovanje oko generalnog položaja Srba u Jugoslaviji i Memorandum Srpske akademije nauke i umetnosti.³⁸ Davor Marijan smatra kako je u prvom dijelu Memoranduma iznesena utemeljena kritika jugoslavenskog društva i Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), međutim drugi dio u kojem se tvrdi kako su Srbi najveće žrtve socijalističkog sustava bez vlastite države i pri tom direktno ugroženi u Hrvatskoj i na Kosovu smatra spornim.³⁹ Bujanje srpskog nacionalizma produbilo je jugoslavensku krizu, a srpsko nacionalno pitanje postalo je prvorazredno političko pitanje čije je rješavanje preuzeo predsjednik Saveza komunista SR Srbije, Slobodan Milošević.⁴⁰ Krajem ožujka 1989. godine Skupština SR Srbije izglasala je promjenu Ustava i oduzela status konstitutivnih jedinica Vojvodini i Kosovu čime je srpsko vodstvo narušilo jugoslavensku federalnu konstrukciju.⁴¹ Krah komunizma 1989. godine zahtijevao je političku i ekonomsku tranziciju istočnoeuropskih zemalja u kapitalizam i liberalnu demokraciju, a val demokratskih promjena Jugoslavija više nije mogla izbjeći.⁴²

Na posljednjem Kongresu Saveza komunista Jugoslavije, održanom u siječnju 1990. godine trebale su se usvojiti odluke o reformi SKJ, dokumenti o reformi gospodarskog i političkog sustava te rezolucije o Kosovu, dobrosusjedskim odnosima i položaju pripadnika naroda Jugoslavije koji kao nacionalne manjine žive u susjednim zemljama.⁴³ Da je rješenje krize u postojećem okviru nemoguće, pokazalo se u trenutku kada je slovenska delegacija napustila sastanak, što je podržalo hrvatsko izaslanstvo koje je istaknulo kako je neprihvatljivo sudjelovati u radu krnjeg kongresa kojim se krši Statut SKJ.⁴⁴ Komentirajući događaje s 14. Kongresa, predsjednik Centralnog komiteta saveza komunista BiH (CK SK BiH) Nijaz Duraković, naglasio je kako se SR BiH zalaže za jedinstvo unutar SKJ, ali i redefiniranje demokratskog centalizma i odbacivanje preglasavanja kada je riječ o ključnim pitanjima.⁴⁵ Kongres je označio kraj Partije, produbljivanje oprečnih stavova i nastavak krize koja će se početi rješavati izvan institucionalnog okvira.

³⁸ Ivica Lučić, „Što je (bila) Bosna i tko smo (bili) mi“, *Status*, br. 14, Mostar, 2010., 111.

³⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 17.

⁴⁰ Lučić, „Što je (bila) Bosna“, 111.

⁴¹ *Isto*, 112.

⁴² Marijan, *Domovinski rat*, 26.

⁴³ Davor Pauković, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada“, *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*, 1 (2008), br.1 : 26.

⁴⁴ *Isto*, 30.

⁴⁵ *Isto*, 31.

3. Početak višestranačja

Komunistički otpor demokratizaciji društva i višestranačju očitovao se u organizaciji masovnih skupova frontovskih organizacija na kojima su se mogle čuti poruke kao što su „dalje ruke od BiH “ ili „protiv cijepanja Bosne i Hercegovine i Jugoslavije“.⁴⁶ Centralni komitet SK BiH organizirao je takav skup 25. svibnja 1990. godine u Sarajevu na kojem je naglašeno protivljenje nacionalizmu, „aspiracijama za prekrajanje granica“, negiranju „istorijske uloge značaja i doprinosa druga Tita ukupnom, poslijeratnom razvoju Jugoslavije“ i „negiranju zajedničkog života Srba, Hrvata i Muslimana i svih drugih naroda i narodnosti“.⁴⁷ Početak neizbježnih demokratskih procesa otežavao je Izborni zakon donesen u ožujku 1990. godine u Skupštini SR Bosne i Hercegovine koji je zabranjivao političko udruživanje temeljeno na nacionalnoj osnovi.⁴⁸

Nedugo zatim čelnici Stranke demokratske akcije (SDA) pokreću ocjenu ustavnosti donesenog zakona na Ustavnom sudu SR BiH.⁴⁹ Sud je političku organizaciju stranaka na nacionalnoj osnovi proglasio ustavnom, čime se stvorio prostor za donošenje novih ustavnih amandmana i četiri zakona koji su omogućili provedbu prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini u studenom iste godine.⁵⁰ U članku 9. Ustavnog zakona za provođenje amandmana LIX-LXXIX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine stoji kako će Skupština SR BiH do 15. rujna 1990. godine donijeti *Zakon o izboru odbornika i poslanika u skupštine društveno političkih zajednica, Zakon o izboru u opozivu članova Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Zakon o izbornim jedinicama za izbor poslanika u vijeća Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Zakon o biračkim spiskovima, Zakon o političkim organizacijama, Zakon o javnom informisanju i Zakon o Radio - televiziji Sarajevo*.⁵¹ Dolazi do radikalne promjene političke paradigme i organiziranja; jednopartijski sustav počinje se granati u višestranačje, tako u skladu s novonastalim okolnostima Savez komunista Bosne i Hercegovine mijenja ime u Savez komunista - Socijalistička demokratska partija. Usporedno s time osnivaju se stranke s nacionalnom odrednicom, koje će neriješeno nacionalno pitanje i uređenje državnog okvira

⁴⁶ Lučić, *Uzroci rata*, 271.

⁴⁷ *Isto*, 271. - 272.

⁴⁸ Ivica Lučić, „Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (2008), br. 1 : 109.

⁴⁹ Lučić, *Uzroci rata*, 248.

⁵⁰ Lučić, „Bosna i Hercegovina“, 109.

⁵¹ „Ustavni zakon za sprovođenje amandmana LIX – LXXIX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, *Službeni list SR BiH*, (Sarajevo), 31. 7. 1990., 595.

postaviti u središte rasprave buduće skupštine.⁵² U trenutku kada demokratske promjene postaju neizbježan scenarij, zanimljivo je promotriti partijski narativ kojeg zorno prikazuje proglas banjalučkog Općinskog komiteta SK BiH – SDP, objavljen u listopadu 1990. godine. Obraćanje sadrži tradicionalnu komponentu socrealističkog opisa sveprisutnog i vječnog neprijatelja koji „ozbiljno ugrožava rad, odnose pa i porodični život građana“ i dolazi u obliku „straha i zebnje koji se osjećaju na svakom koraku“. Neprilagođenost vremenu i nerazumijevanje unutarnjih i vanjskih političkih procesa, vidljiva je u rečenici: „našom zemljom, gotovo da se ne povjeruje, još uvijek nesmetano krstare ustaše, četnici, balisti, bjelogardejci i njihovi istomišljenici“. Tekst završava pozivom na odbacivanje nacionalizma i separatizma kako bi se zadržali „porodični mir“ i „komšijski odnosi“. Zaključni dio proglasa može se shvatiti kao paradoks stvarnom stanju i primjeru tretiranja Hrvata u BiH u kojem je teško pronaći *porodični mir* i *komšijske odnose*.⁵³ Nerazumijevanje političke stvarnosti došlo je na vidjelo kada su se komunisti počeli predstavljati inicijatorima demokratskih promjena u BiH i braniteljima tolerancije i civiliziranog odnosa prema onima s kojima ne dijele jednako mišljenje.⁵⁴

U okviru analize partijskog narativa valja promotriti stavove Nijaza Durakovića i Adila Kulenovića koji potvrđuju prethodno spomenuto; Duraković, inače čelnik reformiranih komunista za *Oslobođenje* je izjavio: „Normalan čovjek danas može biti samo komunista“. Nove stranke na političkoj sceni optužio je za „demagogiju pluralizma i višestranačja“ te istaknuo kako višestranačje nije garancija za visokodemokratsko društvo, nego aktivno sudjelovanje u političkom životu što je „u osnovi ideja samoupravljanja u različitim oblicima“. Uz nominalnu prilagodbu narativa novim zbivanjima, dodao je kako reformirana partija nudi „mir, sigurnost, ravnopravnost, suživot ljudi i naroda koji ovdje žive vjekovima, nudi novu ekonomsku politiku da BiH ne bude više, ni u europskim, a ni u jugoslovenskim relacijama, neokolonijalni rezervat sa prljavim zastarjelim tehnologijama, sa beskrajnim rabljenjem resursa i zagađenjem okoline“. Komuniste je smatrao reformiranim pokretom, koji okuplja ljude bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost, s novim programom „koji je kulturno, civilizacijski, ekonomski i kako god hoćete progresivniji, jer uvažava realnost“.⁵⁵ Čelnik Informativnog odjela SK BiH, Adil Kulenović komentirao je nova politička zbivanja rekavši da je „višepartijska kocka bačena“ i da reformirani SK neće mirno promatrati nacionalne stranke kako „na kritikama nekadašnje prakse SK za sebe ubrajaju poene nudeći

⁵² Lučić, *Uzroci rata*, 249.-250.

⁵³ „Demokratija besanih noći“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 6.10. 1990., 4.

⁵⁴ „Nasilje zbog drugačijeg mišljenja“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 4.7. 1990., 5.

⁵⁵ „Normalan čovjek danas može biti samo komunista“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 5. 10. 1990., 3.

podvajanja i nacionalne programe“ zato objašnjava izlazak komunista „tamo gdje su se ranije teško mogli vidjeti“, među građanima različitih društvenih profila u selu i gradu. Istaknuo je kako se reformirana partija otuđila od svojih simpatizera i članstva te da ugledni komunisti obilaze gradove i općine diljem BiH kako bi ispravili tu pogrešku, a rezultat svega je priljev novog članstva i stagnacija opadanja broja članova. Dodaje: „Naše opredjeljenje za suverenu BiH u federativnoj Jugoslaviji je civilizacijska realnost, a ne voluntarizam“. ⁵⁶

4. Nove političke opcije

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine od ukupnog broja stanovništva, Muslimanima se izjašnjavalo 43 posto, Srbima 31 posto, a Hrvatima 17 posto stanovnika. Svaki od tri većinska naroda artikulirao je vlastiti odnos prema postojećem državnom okviru i političke programe koji su utjecali na dinamiku međusobne suradnje triju vodećih nacionalnih stranaka; Stranke demokratske akcije, Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ).⁵⁷ Osnivanje triju najvećih stranaka povezano je s političkim središtima u Republici Hrvatskoj, tako je SDA osnovana u okviru islamskog intelektualnog kruga okupljenog oko Islamskog kulturnog centra u Zagrebu, SDS nastaje pod utjecajem istoimene kninske organizacije, a HDZ BiH kao dio „planetarne organizacije koja predstavlja pokret svih Hrvata u svijetu“. ⁵⁸ Uz nacionalne stranke osnovano je 38 stranaka koje se nisu uspjele približiti biračima i ostvariti značajniji izborni rezultat. Za kratak sažetak programa pojedine stranke, za početak je dovoljno pregledati izborne poruke istaknutih stranačkih čelnika prenesene u sarajevskom Oslobođenju; tako je u intervjuu Aleksandra Tijanića i Radovana Karadžića naslovljenom *Učimo Srbe da budu Srbi* poručeno: „Srbi, usprkos svim progonima, pokoljima, pritiscima i stradanjima, još uvijek postojite i smijete da budete Srbi“. Stjepan Kljujić, u prilogu naslovljenom *Hrvati su dosta odležali*, istaknuo je potrebu za ravnopravnosti Hrvata u BiH i „pravom da biraju svoje predstavnike“. Poruka Nijaza Durakovića, predsjednika reformiranog SK BiH (SDP), bila je kako „normalan čovjek danas jedino može biti komunista“. Radikalniju poruku uputio je Alija Izetbegović za kojega su postojale dvije opcije: „građanska republika ili građanski rat.“ ⁵⁹

⁵⁶ „Jedni odlaze - drugi dolaze“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 5.7.1990., 2.

⁵⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 254.

⁵⁸ Lučić, „Bosna i Hercegovina“, 110.

⁵⁹ *Isto*, 111.

4.1. Stranka demokratske akcije (SDA)

4.1.1. Osnivanje stranke

Začetak SDA veže se uz Islamski kulturni centar u Zagrebu koji je okupljao istaknute članove islamske zajednice kao što su Salim Šabić, inicijator izgradnje zagrebačke džamije i dr. Šemso Tanaković profesor na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu. Prema riječima prvoizabranog predsjednika stranke Alije Izetbegovića, u siječnju 1990. godine, Salim Šabić organizirao je sastanak nekolicine uglednika i intelektualaca na kojem je dogovoreno osnivanje stranke „muslimanskog kulturnog kruga“ koja bi postala vodeća stranka muslimanskog naroda čitave Jugoslavije.⁶⁰ Na konferenciji za novinare održanoj 27. ožujka 1990. godine u hotelu Holiday Inn u Sarajevu, Izetbegović je službeno najavio osnivanje stranke određene kao „politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno - povijesnom krugu, kao i drugih građana Jugoslavije koji prihvataju program i ciljeve stranke“. Pročitao je *Saopćenje četrdeseterice*, predložak budućeg formalnog programa stranke, čiji je cilj bila demokratizacija društva u vidu okončanja jednopartijskog sustava i održavanju „općih, slobodnih, neposrednih i tajnih izbora u postojećem državnom okviru“.⁶¹

U *Saopćenju* je također istaknuta podrška albanskom narodu na Kosovu i zalaganje za vjerske i medijske slobode. Naglašena je potreba za reformom gospodarstva i zadržavanju pozitivnih tekovina socijalizma poput besplatnog obrazovanja i zdravstvene zaštite te su spomenute određene moralne i etičke vrijednosti islamskog okvira za koje se stranka obćala zalagati. Naposljetku je istaknuto kako „SDA neće surađivati sa strankama koje rade na razbijanju Jugoslavije ili njenom prekrajanju ili zagovaraju šovinizam i netrpeljivost“.⁶² Iako je iz *Saopćenja* vidljivo kako je stranka prvenstveno ciljala na muslimanske biraće, potom na one ostale, zbog *Zakona o udruživanju građana* odabrano je neutralno ime kako bi se izbjegli mogući problemi tijekom njezine registracije.⁶³ Sama osnivačka skupština održana je 26. svibnja 1990. godine u Sarajevu, a na njoj su se našli i predstavnici pojedinih stranaka; Jože Pučnik predsjednik Demokratske opozicije Slovenije (DEMOS), Dalibor Brozović

⁶⁰ Alija Izetbegović, *Sjećanja*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001., 68.

⁶¹ Isto, 68. - 77.

⁶² Izetbegović, *Sjećanja*, 69 -77.

⁶³ Lučić, *Uzroci rata*, 257.

potpredsjednik HDZ-a, Dražen Budiša predsjednik Hrvatske socijalno liberalne stranke (HSLŠ), pojedini komunisti i predstavnici vjerskih zajednica.⁶⁴ U svom govoru Izetbegović je stanje u Bosni i Hercegovini opisao kao „nezadovoljavajuće“ zbog četiri ključna faktora; loših ekonomskih i društvenih prilika, ekoloških problema i afere Agrokomerc, povrhu svega, istaknuo je zabrinutost za opstanak Bosne, tisućljetnog i posebnog entiteta, a nužno je napomenuti kako u ostatku govora o Bosni i Hercegovini znakovito izostavlja Hercegovinu. Naglasio je da su Muslimani treći po brojnosti u Jugoslaviji i upravo oni neće dozvoliti „komadanje“ Bosne te kako svako njezino svojatanje dovodi do dezintegracije. Uz ogradu od komunističke terminologije, dodao kako je ona zajednička: muslimanska i srpska i hrvatska.⁶⁵ Narod je istinski vlasnik Bosne koji ima pravo odlučiti kakav državni i politički okvir želi te očekuje izbore na kojima će se odrediti državno uređenje i politika Jugoslavije. Tijekom govora više puta je istaknuo kako ne želi izbijanje sukoba, no isto tako nije propustio naglasiti ugroženost vjerskih i ljudskih prava muslimana i postojanje želje da se protiv njih povede „krstaški rat“ koji neće dozvoliti.⁶⁶

Sličnu retoriku koristio je na osnivačkoj skupštini SDA Sandžaka krajem srpnja u Novom Pazaru; okupljene je upozorio da u Srbiji postoje pojedinci koji „najavljuju krstaški rat protiv islama i Muslimana“ i naglasio kako su svi takvi ratovi propali. Svima koji „najavljuju rat islamu i Muslimanima, treba da znaju da Muslimani čine pet milijuna stanovnika u Jugoslaviji“, brojnost je očito shvaćao kao političku i obrambenu snagu. Bitno je istaknuti kako je Izetbegović podržao srpske zahtjeve za kulturnom autonomijom u Hrvatskoj te isto tražio za Sandžak od Srbije. Ponovio je „ovdje se odričemo se upotrebe sile i nasilja u postizanju naših prava“ i naglasio kako će postizanje prava postići političkom snagom proizašlom iz brojnosti muslimanskog naroda Jugoslaviji. Zaključno se izjasnio o potencijalnim prijedlozima uređenja jugoslavenkog državnog okvira: „Nismo za to da se razbije Jugoslavija. Mi kažemo: Jugoslavija-da, ovakva ne! Jedni kažu ili će Jugoslavija biti konfederacija ili je neće biti, drugi kažu, na istočnoj strani, ili će Jugoslavija biti federacija ili je neće biti. Mi kažemo ili će Jugoslavija biti demokratska i slobodna zemlja ili je neće biti“.⁶⁷

⁶⁴ Izetbegović, *Sjećanja* 77.

⁶⁵ Isto, 77. „Ne uzimam sebi za pravo da govorim u ime muslimanskog naroda, za to me niko nije ovlastio, ali sam siguran da tumačim njegova najdublja osjećanja ako kažem da on neće dozvoliti komadanje Bosne, sramni sporazum Cvetković-Maček o podjeli ove zemlje je mrtav. Za to je garancija snaga koja se danas rađa u ovoj sali.“

⁶⁶ https://www.youtube.com/watch?v=h_BaZmfBvqg pristup ostvaren 5. 7. 2020.

⁶⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=AdIbKPVkfFU> pristup ostvaren 5. 7. 2020.

4.1.2. Akteri i filozofija

Od 40 osnivača SDA osam ih je pripadalo *Mladim muslimanima*, organizaciji panislamskih stajališta nastaloj krajem 30-ih godina 20. stoljeća čiji je cilj bila prosvjeta i osnaživanje islamske zajednice, vjere i kulture.⁶⁸ U ranoj fazi postojanja organizacije istaknuo se mladi ideolog Asaf Serdarević koji je kritizirao moderne ideje, materijalizam i degradirajući zapadnjački utjecaj na bosanskohercegovački islamski svijet. Smatrao je kako islam treba istinski i aktivno živjeti te kako je izvan religijskog konteksta nemoguće naći odgovore na životna pitanja. Slično je razmišljao i potpisnik *Saopćenja* Tarik Muftić koji je islam smatrao „najsavršenijom univerzalnom ideologijom“, islam je način života, on prožima sve društvene aspekte. Organizacija je otvoreno izražavala kritički stav prema islamskom kleru i sekularizmu, njezin glavni fokus bio je islam kao ideja, njegovo življenje, a ne samo deklarativno određivanje.⁶⁹ Ideje panislamizma svojih kolega dijelio je i Alija Izetbegović čiji habitus možemo promatrati kroz sadržaj *Islamske deklaracije* koju je „1970. godine konačno redigovao i poslao u svijet“.⁷⁰

U *Deklaraciji* iznosi snažnu želju za promjenom perspektive muslimanskog svijeta o vlastitom položaju u odnosu na zapad, ističe nužnost svijesti o islamu i potrebu njegove obnove koju priječi „zaostalost muslimanskih naroda“ koja dolazi od konzervativnih i „zapadnjačkih“ struja islamskog društva. Smatra kako je islam neodvojiv od svakodnevnog i političkog života, optužuje teologe za uzurpaciju vjerskog prostora i monopol nad tumačenjem Kur'ana, smatra ih kočnicom razvoja i unaprjeđenja islama i šerijata dok „modernistima“ zamjera odbacivanje islamskih korijena i usvajanje beskorisnih reformi sa zapada koje degradiraju islamska društva. Kao eksplicitan primjer navodi Tursku koju naziva trećerazrednom zemljom zbog toga što je preuzela „tuđu filozofiju, tuđi način života, tuđu pomoć, tuđi kapital, tuđu potporu“. Smatra kako se degradacija islamskih društava odvijala usporedno s izbacivanjem islama iz svih sfera života te naglašava potrebu aktivnog pristupa islamu i primjenu praktičnog usvajanja odredbi Kur'ana. Istinski „islamski poredak“ može se postići samo življenjem islamske vjere koja mora prožimati zakone, obrazovne i državne institucije, način života i cjelokupno društvo. Odlučno iskazuje kako je nemoguće ostvariti harmoniju između islama i „neislamskih društvenih i političkih institucija“ te iznosi ideju

⁶⁸ Davor Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018., 28.

⁶⁹ Nada Kisić Kolanović, „Muslimanska inteligencija i islam u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br.3: 925- 929.

⁷⁰ Izetbegović, *Sjećanja*, 35.

okupljanja svih Muslimana svijeta u jednu federaciju jer ono što je islamu inherentno je odbijanje nacionalizma, ”muslimanski narodi nemaju, dara za nacionalizam”. Ipak, valja biti oprezan kada je riječ o Izetbegovićevom poimanju pojma nacionalizma, koncepta građanske države ili muslimanskog tj. bošnjačkog identiteta, navedene pojmove često koristi nejasno i proizvoljno što će se vidjeti u njegovom predizbornom narativu. U svakom slučaju treba istaknuti da u *Deklaraciji* jasno ističe kako je „princip duhovne zajednice superiorniji od principa nacije“ i kako je nacionalizam kao takav nespojiv s islamom. Osim osvrta na islamske teme, *Deklaracija* donosi poglede na svakodnevna pitanja poput slobode svijesti, odgoja i položaja žena u društvu, također ističe potrebu stvaranja predstavničke demokracije, a sve su teme obrađene kroz islamsku perspektivu.⁷¹ Njegove teze su neka vrsta mješavine konzervativnih i progresivnih stajališta koja se očituju kroz panislamsku perspektivu; u deklaraciji se bavi promišljanjem i poboljšanjem određenih aspekata svakodnevnog života, unutarnjeg državnog uređenja koje se čvrsto prožimlje s vanjskopolitičkim odnosima s ostatkom islamskog svijeta koji pak baštini najvažniju sponu, a to je islamska vjera bez koje nema društvenog, političkog niti ekonomskog uspona Muslimana.

U svojoj autobiografiji *Sjećanja*, Izetbegović se kratko osvrće na *Deklaraciju* i njezin sadržaj; dobiva se dojam da je iznenađen što je taj „neveliki tekst“ izazvao toliko pažnje; odbacuje njezin fundamentalizam i direktni odnos na muslimansko stanovništvo Jugoslavije te ističe kako se odnosila na čitav islamski svijet i da se zalagala za „novi položaj žene, nenasilje i prava manjina“, što je manje više točno, no sporedno naspram svega što je u njoj navedeno.⁷² U knjizi *Islam između Istoka i Zapada* Izetbegović iznosi shvaćanje islama kao srednjeg puta između „između istočnih i zapadnih mišljenja“.⁷³ Islam shvaća kao misiju, nadmoćnu, posebnu i posredničku poziciju između dvaju suprotnih svjetskih svjetonazora, kao „most između Istoka i Zapada“.⁷⁴ Zbog stavova izrečenih u deklaraciji, Izetbegović je 1983. godine optužen za “islamski fundamentalizam” i osuđen na 14 godina zatvora.⁷⁵ Zatvorski dani, vjerska i mučenička odrednica Izetbegoviću su poslužili kao svojevrсни politički kapital.⁷⁶ Iako su panislamske struje dominirale strankom, surađivalo se i s bivšim članovima Komunističke partije poput Fikreta Abdića i Ejupa Ganića kako bi se postigao veći

⁷¹ Alija Izetbegović, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1990.

⁷² Izetbegović, *Sjećanja*, 35.

⁷³ Izetbegović, *Sjećanja*, 36.

⁷⁴ Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, 1995., 22.

⁷⁵ Miroslav Tuđman, *Druga strana Rubikona: Politička strategija Alije Izetbegovića*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017., 15.

⁷⁶ Marijan Rat Hrvata i Muslimana, 29.

uspjeh među muslimanskim narodom.⁷⁷ Sekularnu struju stranke predvodili su filozof Muhamed Filipović i politički emigrant Adil Zulfikarpašić koji su prije samih izbora izbačeni iz stranke. Kao razlog razlaza Filipović je naveo razlike u uvjerenjima, smatrao je kako politika ne treba biti prožeta islamskim učenjem i da „Muslimanima ne treba ni vjerska ni nacionalna stranka, već da im treba politička, bosanska, demokratska i sekularna stranka“.⁷⁸ Sredinom rujna Zulfikarpašić i Filipović organizirali su konferenciju za novinare na kojoj su vrh stranke okarakterizirali kao „klerikalno militantnu grupu koja SDA vodi u desno“ te iznijeli svoju želju da se stranka „transformiše u demokratsku, modernu i europsku partiju“ što se ne može postići naglašavanjem vjerske ikonografije.⁷⁹ Nakon izbacivanja iz stranke Zulfikarpašić je osnovao vlastitu stranku, Muslimansku bošnjačku organizaciju (MBO) kojoj se pridružio Filipović i nekolicina članstva SDA; predstavljajući stranku sarajevskom *Oslobođenju*, istaknuo je kako je ona „partija koja izrasta iz disidentskog, liberalnog, isključenog krila SDA“ čija je programska deklaracija prožeta zalaganjem za europsko uređenje Bosne i Hercegovine i razvitak „političke svijesti Bošnjaka - Muslimana“ i „inauguracije nove bošnjačke nacije“.⁸⁰ Izetbegović se u *Sjećanjima* kratko osvrnuo na sukob ističući kako je od početka bio svjestan da SDA kao pokret ne čini „ideološki i politički jedinstvenu grupu“ te je ocijenio kako se Zulfikarpašić smatrao „vođom muslimanskog naroda“ i da je zajedno s Filipovićem izvršio politički udar.⁸¹

⁷⁷ Xavier Bougarel, *Bosnian Islam since 1990*.

https://www.researchgate.net/publication/32230183_Bosnian_Islam_since_1990_Cultural_Identity_or_Political_Ideology, pristup ostvaren 7. 7. 2020.

⁷⁸ „Kako su se razili Alija i Adil“, *Dani*, 28. 7. 2000. <https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/165/t16511.htm>, pristup ostvaren 7. 7. 2020.

Filipović je objasnio i Zulfikarpašićevo izbacivanje, u članku stoji: *Njegov politički brak sa Izetbegovićem je pukao vrlo brzo, upravo onda kada je Izetbegović, osjetivši da mu je Adilova sjena teška, a da više ne ovisi od njega u novcu, jer je narod počeo masovno da daje pare za SDA, i kada je našao zlatnu koku koja nosi glasove, tj. Fikreta Abdića. Tada je Izetbegović odlučio da raskine s Adilom i da ga ostavi u anonimnosti neke parlamentarne kandidature, suprotno prvobitnom ugovoru između njih dvojice i time mu dao povoda da se pobuni. Adil je tako bačenu meku zagrizao, izašao s kritikom stanja u stranci i bio iz nje isključen na tipično komunistički način, na čuvenom skupu u Tešnju u kasno ljeto 1990. godine*

⁷⁹ „Raskol u vrhu“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 19. 9.1990., 5.

⁸⁰ „Za europsku BiH“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 9.10. 1990., 2.

Shodno filozofiji najavljeno je osnivanje Bošnjačkog instituta koji postoji i danas u u Sarajevu i Zürichu pod nazivom Bošnjački institut- Fondacija Adila Zulfikarpašića, <https://www.bosnjackiinstitut.ba> pristup ostvaren, 8. 7. 2020.

⁸¹ Izetbegović, *Sjećanja*, 83. – 84. „Na veliki skup SDA, koji se te večeri održao u sportskoj dvorani na Ilidži, Filipoviću nisu dali da uđe, a mene su unijeli na rukama“.

4.1.3. Predizborni program i ideja građanske države

Kada je riječ o predizornoj kampanji i skupovima, treba izdvojiti onaj u Velikoj Kladuši kada se sredinom rujna okupio vrh SDA i označio službeni početak političke kampanje; pozdravljeni su potpredsjednici stranke Adil Zulfikarpašić, Salim Šabić i Mirsad Ćeman, sekretar Muhamed Čengić, članovi izvršnog odbora Sulejman Ugljanin, Omer Behmen, Edib Bukvić, Mirsad Beladžić, Fikret Abdić, Muhamed Filipović, Šemso Tokanović, Hamza Mujagić, predstavnici gradskih odbora SDA i predstavnici Islamske zajednice. Čule su se slične političke poruke onima s osnivačkih skupština; govornici su naglašavali brojnost muslimanskog naroda i članstva stranke, očekivali su najviše poslaničkih mjesta u parlamentu Bosne i Hercegovine. Naglašena je činjenica da je dio vodstva stranke odslužilo zatvorsku kaznu zbog svojih uvjerenja i kako je to dokaz da će se ispravno boriti za muslimanski narod i njegova prava. Na skupu u Velikoj Kladuši s oduševljenjem je dočekan objava da se u stranku uključuje „simbol nepravедnog progona“, Fikret Abdić, lice afere Agrokomerc.⁸² Poseban gost bio je Sulejman Ugljanin, predsjednik SDA Sandžaka koji je znakovito kazao „jer se cijeli muslimanski narod ove zemlje identifikovao s Alijom Izetbegovićem i Strankom demokratske akcije, tu smo mi našli sebe, prvi put smo kroz ovu stranku progovorili svojim bićem, identifikovali se s ovom strankom; kroz ovu stranku saznajemo tko smo, što smo, kome pripadamo, tko nama pripada“.

Središnji govor održao je Alija Izetbegović koji je pred mnoštvom iznio ideju koncepta građanske republike kao prioritet političkog djelovanja stranke: „Naš ideal je građanska republika, ne islamska, ne socijalistička“. U izgradnji „građanske republike i demokratske zemlje“ očekivao je suradnju srpskog i hrvatskog naroda, a moguće rješenje vidio je u okviru tri opcije; federacije, konfederacije ili „nezavisne i slobodne Bosne“ koja neće ostati u krnjoj Jugoslaviji niti biti dio Velike Srbije. Ako srpska i hrvatska strana ne pristanu na ostvarenje suverene republike, kao jedina alternativa nameće se građanski rat, a „nijedan normalan čovjek to ne može podržati“. Izetbegović iznosi čvrsto uvjerenje kako postoji vanjska prijetnja integritetu Bosne u vidu njezine podjele i svojatanja, a takvo shvaćanje i rečenične formulacije postat će dio njegovog političkog narativa u kojem, između ostalog, odlučno tvrdi kako će muslimanski narod braniti Bosnu oružjem. Uz ideološki okvir u predizorno izlaganje uključio je i osvrt na unutarnju i vanjsku politiku. Kao dio programa stranke iznio je zalaganje za ljudska prava, besplatno osnovno obrazovanje, nacionalnu

⁸² Abdić je ponosno objavio kako postaje član Socijalističke demokratske stranke, poslije je shvatio lapsus. <https://www.youtube.com/watch?v=oZMYHIY5xE> pristup ostvaren 8. 7. 2020.

ravnopravnost, oslobođenje političkih protivnika i demokratizaciju društva, kulturnu autonomiju Sandžaka i rješavanje Kosovskog pitanja. Kao vanjsku politiku odredio je „prijateljske veze, prisne veze, bliske veze s europskim i muslimanskim zemljama svijeta“.⁸³ Govori održani u Velikoj Kladuši tipični su predizborni narativ kojim se nastojalo privući birače socijalnim i ekonomskim temama, kroz dodatni element kohezije koji je predstavljala religijska komponenta vidljiva upravo kroz govore i opću atmosferu.⁸⁴ Takav politički narativ možda ne bi bio problematičan, da nije kontradiktoran i često nejasan, naime članovi SDA, ponajprije njezin predsjednik, koristili su proturječnim narativom, podijeljenim između islama i nedefiniranog nacionalnog određenja. Postavlja se pitanje koliko vodstvo, ograničeno u neuobičajenom poimanju nacionalnog određenja i državnog uređenja, takvu vrstu konfuzije nije bilo sposobno prepoznati ili ju je svjesno održavalo kao politički cilj. Kroz filozofiju i predizborne nastupe Alije Izetbegovića očituje se spomenuta konfuzija, promjenjiva i neodlučna politika koja će do izražaja doći poslije izbora; ta politika ne pristaje na eksplicitno određenje nacionalnog identiteta, apelira na mirno uređenje BiH kao građanske republike europskog tipa te istovremeno priziva rat.

Poimanje građanske republike pokušao je objasniti u intervjuu za *Borbu* 1991. godine u kojem je kazao kako bi BiH trebala „postati civilna država u evropskom smislu riječi ili ćemo propasti“, tvrdi da SDA odbacuje „građansku republiku u smislu republike građana u kojoj bi moglo doći do majorizacije najvećeg naroda, već u tom smislu nećemo ideološku državu, pa ni strogo nacionalnu državu“, tip države koju zamišlja, poštuje ljudska prava i ima svoje granice.⁸⁵ Nakon ovakve izjave i dalje ostalo nejasno kako ideja građanske države europskog tipa odgovara Izetbegovićevom shvaćanju samog islama kao superiornije filozofije koja ne treba ničije, pa tako ni europske okvire za svoju buduću državnost. Xavier Bougarel objašnjava da koncept građanske republike „predstavlja pokušaj da se zaobiđu ustavni mehanizmi koji štite konstitutivne narode Bosne i Hercegovine od takozvane majorizacije (dominacije većine nad manjinom)“.⁸⁶ Davor Marijan smatra kako je razlog inzistiranja na građanskoj državi bila potpora Zapada koju je mogao dobiti samo kroz zagovaranje toga koncepta, a „nedorečenost je bila nužna SDA, to je bio najbolji ili čak jedini način da postignu

⁸³ <https://www.youtube.com/watch?v=oZMYHIY5xE> pristup ostvaren 8. 7. 2020.

⁸⁴ Na skupu u Velikoj Kladuši Izetbegović moli Boga da im pomogne i da ih upravi na pravi put, dok se u pozadini mnoštvo oglašava sa Allahu ekber, ostali govornici također koriste tradicionalne islamske pozdrave i pomoć Božju, a ističu se zastave sa simbolom polumjeseca.

⁸⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 31.

⁸⁶ *Isto*, 31.

temeljni cilj: državu u kojoj bi Muslimani bili većina, a Srbi i Hrvati nacionalne manjine“.⁸⁷ Poruke o brojnosti muslimana koje su na stranačkim skupovima možda i zvučale suptilno, konačno su eksplicitno uobličene u tisku muslimanske provenijencije u ožujku 1991. godine, tako se u *Muslimanskom glasu* apeliralo na aktivno sudjelovanje svih muslimana u popisu stanovništva jer „Od našeg broja zavise naša prava“.⁸⁸

4.2. Srpska demokratska stranka (SDS)

4.2.1. Osnivanje

Početkom srpnja 1990. godine najavljeno je osnivanje Srpske demokratske stranke u BiH koja će svoje programe i ciljeve formirati po uzoru na istoimenu stranku u Hrvatskoj; 11. srpnja 1990. godine sarajevsko *Oslobođenje* izvijestilo je o održavanju Osnivačke skupštine SDS-a Bosne i Hercegovine „prve srpske partije sa sjedištem u BiH, u Sarajevu“ koje se imalo dogoditi sutradan i za čijeg će predsjednika najvjerojatnije biti izabran dr. Radovan Karadžić. Najavljeno je sudjelovanje poznatih političkih lica poput dr. Jovana Raškovića, Alije Izetbegovića te Muhameda Filipovića i naglašeno kako je stranka, iako programski bliska sa kninskim kolegama, samostalna s potencijalom prerastanja u „masovni pokret“ čiji je krajnji cilj „buđenje srpske nacionalne svijesti i zaštite nacionalnih interesa srpskog naroda u BiH“.⁸⁹ Dan poslije održana je osnivačka skupština SDS-a na kojoj je Radovan Karadžić opisao u kakvim se uvjetima stvara stranka; srpski narod je kriv za poticanje razjedinjenosti i nastavljanje „genocida kojeg su nad njim izvršili njihovi neprijatelji“. Srbi i srpski krajevi, unatoč svojoj odanosti režimu, ostali su kulturno, demografski, ekonomski i politički osiromašeni s teretom razbijenih prirodnih srpskih granica u okviru teritorijalnog ustrojstva BiH. Zbog „općeg antikulturnog i anticivilizacijskog pritiska sistema“ koji je najviše pritiskao Srbe, srpski intelektualci bili su prisiljeni napustiti svoju zemlju jer su u njoj nailazili na nepoticažno okruženje i strah od sustava koji ih je naposljetku natjerao na prijezir vlastitog naroda i opću pasivnost u promatranju urušavanja vlastite „otadžbine“. Znakovito je dodao kako se „srpski narod najteže i najsporije trijezni od opijenosti zabludama, ali su njegova triježnjenja historijska otrježnjenja i historijski događaji“.

⁸⁷ Isto, 31.

⁸⁸ Isto, 31.

⁸⁹ „Osniva se Srpska demokratska stranka BiH“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 11. 7.1990., 3.

4.2.2. Ciljevi i program

Karadžić je na osnivačkoj skupštini istaknuo ciljeve stranke; „uspostavljanje srpskog političkog subjektiviteta u BiH“ i „pune, bezuvjetne, građanske, nacionalne, kulturne, vjerske i ekonomske ravnopravnosti Srba u BiH“ te rješavanje „srpskog nacionalnog i političkog pitanja na demokratski način bez napetosti“. Izrazio je potrebu za zaštitom privatnog vlasništva, obnovom sela, zaštitom Srpske pravoslavne crkve i omogućavanjem općih vjerskih sloboda te ukazao na nuždu „moderne i depolitizirane“ Jugoslavenske narodne armije. Ostvarivost programa i ciljeva stranke predstavio je u okviru „ustavnosti, zakonitosti i vladavine prava“ kroz „dva stalna programa - socijaldemokratski i narodnjački s jedinstvenim članstvom“ i obećanje da će se raditi na dobrobiti svih naroda BiH, a u slučaju da se ciljevi ne ostvare, SDS će omogućiti „demokratski odgovor srpskog naroda na neku novu situaciju“.⁹⁰ Predstavnici srpskog naroda u Hrvatskoj koristili su oštriju retoriku; predsjednik hrvatskog SDS-a Jovan Rašković rekao da je „SDS za građanski pluralitet i ne prihvaća grupne suverenitete, niti etničke. Komunizma više nema, ali ostaje njegova nakaradna ostavština-Kosovo“ dodao je kako se u Hrvatskoj uspostavlja „parlamentarna tiranida“ i da će Srbi prihvatiti hrvatski ustav onoliko koliko on bude prihvaćao njih. Jovan Opačić, predsjednik Srpskog kulturnog društva *Zora* iz Knina izjavio je kako će Srbi radije ginuti nego biti nacionalna manjina u Hrvatskoj i da ne vjeruje u mir s onima „koji se nisu zadovoljili jamama punim srpskih tijela u Jadovnu, Garavici, Jasenovcu“. Okupljenima su se obratili i predstavnici SDA, Alija Izetbegović i Muhamed Filipović koji su obećali biti „lojalni suradnici na zajedničkom cilju očuvanja BiH i Jugoslavije“.⁹¹ Srpska demokratska stranka „deklarirala se dijelom jugoslavenske ljevice sa socijaldemokratskim i narodnjačkim programom iako je stvarno bila tvrda nacionalistička stranka“.⁹² Vodstvo SDS-a službeno je zagovaralo opstanak Federativne Jugoslavije uz „prirodan i potpun odnos sa maticom svog naroda-Srbijom“.⁹³ Karadžić je smatrao kako za srpski narod nije prihvatljivo konfederalno rješenje, koje se ne može ostvariti bez građanskog rata, niti BiH kao samostalna država jer bi srpski narod u tom slučaju bio „sveden na status nacionalne manjine“.⁹⁴ Karadžićev stav dijelio je i predsjednik Predsjedništva SR Srbije Slobodan Milošević prema kojem srpski narod želi i neće živjeti u jednoj državi, ne može egzistirati u različitim suverenim državama

⁹⁰ https://www.youtube.com/watch?v=q9sHabIg_RY pristup ostvaren 9. 7. 2020.

⁹¹ „Demokratski odgovor srpskog naroda“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 13. 7. 1990., 3.

⁹² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 27.

⁹³ *Isto*.

⁹⁴ Sonja Biserko, ur., *Bosna i Hercegovina jezgro velikosrpskog projekta: Biblioteka svedočanstva br. 27*, (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji; Beograd, 2006) 174.

pogotovo ne u konfederaciji.⁹⁵ Još od svojih početaka stranka je pretendirala predstavljati sve Srbe u BiH, tako je Glavni odbor SDS-a svoj aktivizam umjerio na tiskanje brošura s uputama za glasovanje koje su se obraćale „svakoj srpskoj kući i porodici“ i intenzivno osnivanje stranačkih ogranaka koji su naposljetku pokrivali sva područja u kojima su Srbi bili većina, potom i gotovo čitavu BiH.⁹⁶ Iznimno se vrednovala i poticala aktivnost na najnižim razinama, tako je Karadžić u kolovozu 1991. godine, u jeku krize i potencijalnog ratnog sukoba, slao posebne dopise svim općinskim odborima s obaveznim smjernicama za rad zahtijevajući kako se općinski i mjesni odbori moraju održavati jednom tjedno i „da se svaki član mjesnog odbora mora zadužiti za 10-20 srpskih domaćinstava“.⁹⁷ Unutar SDS-a formiran je i *Savjet za međustranačku saradnju* na čelu s dr. Nikolom Koljevićem, koji je trebao okupiti političke stranke oko ideje opstanka Jugoslavije i „cjelovite i ravnopravne BiH kao federalne jedinice“.⁹⁸ Savjet je na sastanku, održanom početkom listopada, okupio čelnike marginalnih stranaka, predstavnike komunističke partije i SDA, međutim okončan je bez konstruktivne rasprave i zaključka.⁹⁹

Karadžić je u razgovoru za *Oslobođenje* s Aleksandrom Tijanićem SDS opisao kao stranku koja se nalazi u političkoj sredini između Jovana Raškovića i Slobodana Miloševića.¹⁰⁰ Govoreći o motivima osnivanja stranke Karadžić je rekao kako se na njega još od ožujka 1990. godine vršio pritisak da osnuje srpsku stranku; smatrao je mudrim pričekati neko vrijeme dok ostali narodi osnuju svoje političke organizacije jer je držao da od „cijepanja zajedničkih institucija i podjele zajedničkog političkog prostora“ Srbi ne mogu politički profitirati. Shvativši da se „Srbi osjećaju bijesno pri najavi koalicije HDZ-a i SDA i da je moguće da se bez njih odlučuje o njihovoj sudbini, jer komunisti nisu stranka u koju su se mogli pouzdati, objavio sam dva teksta u novinama i samo dvije nedjelje nakon toga, imali smo sjajnu osnivačku skupštinu“. Izetbegovićevu izjavu o građanskom ratu komentirao je vrlo jednostavno: „Srpski se narod sporo laća oružja, ali ga vrlo sporo i ostavlja“.¹⁰¹ Sredinom listopada 1990. godine, osnovano je Srpsko narodno vijeće u Banjoj Luci koje su ostale političke opcije shvatile kao formiranje neke vrst paralelne vlasti i daljnje produbljivanje dovoljno zaoštrenih međunacionalnih odnosa.¹⁰² U proglasu Svesrpskog narodnog sabora „srpski narod, formirajući Srpsko nacionalno vijeće, jasno stavlja na znanje da pitanje svojih

⁹⁵ Isto 174.

⁹⁶ Isto, 155.

⁹⁷ Isto, 231.

⁹⁸ „Federacija nacionalni interes“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 4. 10. 1990., 4.

⁹⁹ „Suglasnost neistomišljenika“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 6. 10. 1990., 4.

¹⁰⁰ „Učimo Srbe da budu Srbi“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 2. 10. 1990., 2.

¹⁰¹ Isto, 2.

¹⁰² „Osnovano srpsko narodno vijeće“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 14. 10. 1990., 1.

nacionalnih interesa uzima u svoje vlastite ruke“ što je ustvari značilo zalaganje za opstanak Jugoslavije i izbjegavanje konfederalnog uređenja koje bi Srbe ugrozilo i svelo na „položaj nacionalne manjine“. ¹⁰³ Vijeće su uglavnom činili članovi SDS-a uključujući i Glavni odbor stranke te dio predstavnika organizacije *Prosvjeta*.¹⁰⁴ Karadžić je jasno rekao kako je „cilj antisrpskih snaga da se BiH konfederalizira i izdvoji iz jugoslavenske federacije“ što je značilo i odvajanje Srba od matice Srbije „na što oni nikad neće pristati“. ¹⁰⁵ Vrh stranke uz predsjednika, koji za razliku od ostalih nije obnašao državnu funkciju u SR BiH, činili su: Momčilo Krajišnik zastupnik SDS-a u Skupštini SRBiH i njen predsjednik, Biljana Plavšić i Nikola Koljević predstavnici SDS-a u kolektivnom Predsjedništvu SRBiH.¹⁰⁶ Vodstvo je često isticalo dramatičnu ugroženost srpskog naroda u BiH, a osnivanje vijeća objasnili su potrebom vođenja svih srpskih poslova i brige o srpskom narodu u državi, uz dvosmisleni napomenu kako vijeće neće biti faktor razaranja BiH, ali će samo odgovarati srpskim saborima i skupštinama.¹⁰⁷ Spremnost zaobilaska zakonskog okvira u ostvarenju stranačkih i srpskih ciljeva činjenica ukazuje činjenica da u *Proglasu* vijeća stoji kako će srpski narod „na osnovi svog opredjeljenja da živi u jedinstvenoj saveznoj državi, prihvatiti samo onu odluku o promjeni državnog karaktera BiH koja bude potvrđena na referendumu srpskog naroda“. ¹⁰⁸

4.3. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)

4.3.1. Osnivanje

Nekadašnji general JNA, član vodstva Matice Hrvatske, politički zatvorenik i povjesničar dr. Franjo Tuđman, smatrao je nužnim pokrenuti političku opciju koja bi artikulirala hrvatske nacionalne interese i potaknula demokratizaciju društva pa je početkom veljače 1989. godine izradio *Nacrt prijedloga za pokretanje Hrvatskog demokratskog zbora* u kojem je stajalo:

¹⁰³ *Isto*, 1.

¹⁰⁴ Biserko, *Bosna i Hercegovina*, 227.

¹⁰⁵ „Osnovano srpsko nacionalno vijeće“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 13. 10. 1990., 1.

¹⁰⁶ Biserko, *Bosna i Hercegovina*, 224.

¹⁰⁷ „Rastakanje BiH“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 18. 10. 2020., 2.

¹⁰⁸ Biserko, *Bosna i Hercegovina*, 261.

„povijesna nužnost, i potreba u interesu i hrvatskog i ostalih naroda, s kojima mu je urediti svoje odnose na tlu SFRJ i Europe, da se čuje izvoran i vjerodostojan glas onog hrvatskog javnog mnijenja što se zasniva na nepatvorenoj povijesnoj baštini hrvatskog naroda, a i ostalih kojima je Hrvatska domovina, i teži općečovječanskim idealima suvremena civilizirana svijeta“.

HDZ trebao je biti „izraz i zborište, demokratski opredijeljenih ljudi, u domovini i svijetu koji su suglasni u pitanjima bitnim za život pojedinca i naroda“ i sinteza:

„hrvatske moderne političke svijesti“ koja je utemeljena na: "pozitivnim - preporodnim slobodarskim tradicijama - starčevićanskog hrvatskog povijesnog državnog prava, radićevskog općečovječanskog demokratskog republikanizma te na iskustvima hrvatske ljevice, marksista i komunista, iz zajedničke borbe sa srpskim i ostalim narodima za socijalističko samoupravno društvo i slobodnu domovinu Hrvatsku i jednakopravnu zajednicu naroda utemeljenu na povijesnim odlukama ZAVNOH-a i AVNOJA-a.“

Tuđmanov Nacrt javno je predstavljen krajem veljače na tribini u *Društvu hrvatskih književnika* i naišao je na odobravanje hrvatskih intelektualaca koji su i sami održali izlaganja na skupu. Tuđman je naglasio kako je politika u SR Hrvatskoj loša i neodlučna, oštro je osudio nametanje srpskog unitarizma jugoslavenskoj zajednici, a svoju inicijativu opisao kao „sintezu hrvatske povijesne i političke misli“.¹⁰⁹ Izlaganja su, između ostalog, održali književnici Dubravko Horvatić i Stjepan Šešelj, inženjer Drago Stipac, pravnik Vladimir Šeks, lingvist Dalibor Brozović; istaknuli su kako je hrvatskom društvu potreba sloboda medija, promjena društvene paradigme, prestanak političkih progona, promjena zakonodavnog okvira, očuvanje hrvatskog jezika, održavanje veza s hrvatskim iseljeništvom, iskazivanje nacionalnih osjećaja i demokracija.¹¹⁰ Tijekom godine održavat će se sastanci Inicijalnog kruga HDZ-a, potom i konačno osnivanje Hrvatske demokratske zajednice 17. lipnja 1989. godine u Zagrebu. Kao glavne programske odrednice i ciljeve stranka je istaknula demokratizaciju društva koja će omogućiti vjerske, društvene i političke slobode te očuvanje ljudskih prava. Reorganizacija Jugoslavije i uspostavljanje novog državnog koncepta u okviru kojeg se „odnosi u državnoj zajednici naroda Jugoslavije mogu zasnivati jedino na dosljednom poštovanju povijesnih prava hrvatskog naroda, koja su u novijoj povijesti

¹⁰⁹ Domagoj Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015) 29. – 31.

¹¹⁰ Isto, 29. – 31.

potvrđenim avnojevskim i zavnohovskim odlukama o pravu svakoga naroda do odcjepljenja“. Zalagali su se za smanjenje javne potrošnje i zaposlenika u javnoj upravi, za uvođenje tržišnog gospodarstva jer Hrvatska ima „suvereno pravo birati svoj gospodarstveni, politički, društveni i kulturni sustav u skladu s voljom svoga naroda, bez bilo kakva miješanja, pritisaka ili prijetnje izvana, svaka država, pa i SR Hrvatska, ima i slobodno obavlja punu i stalnu suverenost nad svim svojim bogatstvima, prirodnim izvorima i privrednim djelatnostima, uključiv posjedovanje i prava da ih iskorištava i da njima raspolaže“. Gospodarski ciljevi u okviru slobodnog tržišnog gospodarstva obuhvaćali su poticanje stranih investicija, smanjenje nezaposlenosti te ulaganje u poljoprivredu i rješavanje ekoloških problema.¹¹¹ Predviđeno je osnivanje Hrvatskog dioničkog društva *Domovina* koje je trebalo pomoći demokratizaciji gospodarstva i biti spona gospodarske suradnje sa iseljeništvom.

U programu se analizirala kritična demografska situacija; trebalo je zaustaviti iseljavanje, održavati veze sa iseljeništvom i stvoriti uvjete za njihov povratak te poboljšati obiteljsku politiku. Za proces dekomunizacije društva bilo je nužno promijeniti školski program, omogućiti vjerske slobode i stvoriti slobodan medijski prostor bez kontrole komunističke partije. Za održavanje tradicije i „očuvanje, njegovanje i razvitak svoje nacionalne kulture i samobitnosti“ potrebno je obnoviti hrvatske kulturne institucije i društva. Cilj je „razumijevanje i skladan suživot između hrvatskog naroda i drugih naroda u SFRJ i Europi, na osnovama poštovanja različitosti nacionalnog subjektiviteta jednakopravnosti i suverenosti o odlučivanju o međusobnim odnosima“, kao i "za bogatstvo duhovnog i materijalnog života u slobodi i demokratskom pravnom poretku civiliziranog društva". Budući da su Hrvati iz Bosne i Hercegovine sudjelovali u procesu osnivanja HDZ-a SR Hrvatske, slijedilo je otvaranje teme položaja hrvatskog naroda u susjednoj državi.¹¹² Interes HDZ-a „za teritorijalnom cjelinom hrvatskog naroda u njezinim povijesnim i prirodnim granicama" vidljiv je u *Proglasu građanima i Saboru SR Hrvatske i cijelomu hrvatskom narodu* iz 1989. godine prema kojem se može naslutiti kako će se stranka intenzivno baviti pitanjem položaja Hrvata u BiH.¹¹³ Tuđman je za tjednik *Naši dani* objasnio kako su stavovi izrečeni *Proglasu* reakcija na program stvaranja Velike Srbije i kako je činjenica da se granice SR Hrvatske ne poklapaju s povijesnim granicama hrvatskog naroda. Dodao je kako u Hrvatskoj živi značajan broj građana muslimanske vjeroispovijesti od kojih se barem 80 posto izjašnjava Hrvatima te kazao da bi narod BiH referendumom trebao odlučiti “o tome gdje mu

¹¹¹ *Isto*, 61.- 74.

¹¹² *Isto*, 317.

¹¹³ *Isto*, 319.

je mjesto i što želi“.¹¹⁴ Lučić je Tuđmanov stav o Muslimanima okarakterizirao kao produkt „tradicionalnog starčevićanskog političkog gledanja na Muslimane kao Hrvate islamske vjere“ i „određenog utjecaja hrvatske političke emigracije koja je također držala da su Muslimani zapravo Hrvati koje su komunisti političkom prisilom odvojili od hrvatskog nacionalnog identiteta“ te utjecaja članstva HDZ-a islamske vjeroispovijesti koji su se osjećali Hrvatima i bili uvjereni da stranački program može doprijeti i do Muslimana u BiH.¹¹⁵

4.3.2. HDZ BiH

Hrvati u SR BiH nisu mogli izvesti političko i kadrovsko strukturiranje stranke zbog neodgovarajuće zastupljenosti unutar postojećih institucija pa im se kao glavni oslonac nametnuo dio Katoličke crkve, tako je župnik don Ante Jelić na mjesto predsjednika Inicijalnog odbora HDZ-a BiH, preporučio sarajevskog ortopeda dr. Davora Perinovića.¹¹⁶ Kao prvi predsjednik stranke Perinović potvrđen je 18. kolovoza 1990. godine na Prvom općem saboru HDZ-a BiH u Sarajevu; u svom je govoru naglasio da bi „Bosanci“ trebali voditi glavnu riječ u bosanskohercegovačkoj politici i „da HDZ BiH nije ničija filijala, da Hrvati u BiH nemaju rezervnu domovinu te da će granice BiH braniti i pod cijenu građanskog rata“.¹¹⁷ I prije nego što je službeno preuzeo funkciju predsjednika HDZ-a BiH, Perinović je u intervjuu za *Oslobođenje* izjavio sličnu rečenicu uz dodatak kako je „hrvatsko pučanstvo u BiH autohtono, ali svakako čini neraskidivi dio hrvatskog naroda uopće“ te kako se sve odluke vezane za HDZ BiH donose u Sarajevu koji je centar suverene države BiH i shodno tome treba biti i centar HDZ BiH.¹¹⁸ Potpredsjednicima HDZ-a BiH imenovani su Ivan Brekalo, Nijaz Begić, Nikola Križanac, Josip Perić i Nijaz Šišić.¹¹⁹ Izbor Perinovića za predsjednika stranke izazvao je negodovanje među članstvom što je bilo očigledno kada je na stranačkom skupu, održanom dan poslije osnivačke skupštine u Ljubuškom, izviždan čime je hercegovački dio članstva jasno izrazilo svoje mišljenje o njegovom izboru.¹²⁰ Kada objašnjava hercegovačku sumnjičavost i neprihvatanje izabranog vodstva, Lučić ističe činjenicu da je sarajevska društveno - politička elita „bila na vlasti ili uz vlast“ dok se

¹¹⁴ Lučić, *Uzroci rata*, 263.

¹¹⁵ *Isto*, 264.

¹¹⁶ Lučić, *Uzroci rata*, 266.

¹¹⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 267.

¹¹⁸ „Nismo hrvatska filijala“, *Oslobođenje*, (Sarajevo) 8.7. 1990., 2.

¹¹⁹ Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica“, 325.

¹²⁰ *Isto*, 325

nekolicina katoličkih svećenika povezanih sa Udruženjem katoličkih svećenika inače bliskim komunistima, nametnula kao najutjecajnija skupina sarajevskog HDZ-a.¹²¹

Udruženje je nastalo po dolasku komunista na vlast kada je nova politička elita provodila represiju nad katoličkim svećenstvom zbog čega se dio klera odlučio za suradnju s vlastima da bi se spriječilo daljnje uništavanje Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini.¹²² Međutim, cijena opstanka shvaćala se na različite načine; primjerice fra Bono Ostojić, predsjednik inicijativnog odbora Udruženja, svojevrmeno je okupljene na osnivačkoj skupštini pozdravio sa „Hvaljen Isus i Marija“ i „Smrt fašizmu sloboda narodu“ te prihvatio orden bratstva i jedinstva I. reda od samog Josipa Broza Tita.¹²³ Fra Luka Markešić napisao je rad *Crkva u samoupravnom socijalizmu* koji predstavlja pokušaj pronalaska poveznice crkvenog i socijalističkog nauka.¹²⁴ S druge strane nalazimo primjer fra Ferde Vlašića i nekolicine fratarara koji pokazuje kako je dio članova koristilo svoje pozicije da bi pomoglo zatvorenoj braći, zbog takvog angažmana Vlašić je naposljetku i sam zatvoren.¹²⁵

S vremenom je članstvo Dobrog pastira došlo na loš glas među domaćim i inozemnim svećenstvom zbog činjenice da je „u procjenama ponašanja svećenika na terenu u izvješćima KPJ ili UDB-e obično napominjano je li svećenik član Udruženja ili nije“ te zbog povremene objave komunističkih parola i slika Josipa Broza Tita na stranicama časopisa *Dobri pastir*.¹²⁶ Unatoč nezadovoljstvu djelovanjem *Dobrog pastira* Crkveni vrh Bosne i Hercegovine, iz straha da bi puk mogao ostati bez prijeko potrebnog duhovnog vodstva, ocijenio je da učlanjenje u udrugu ne treba kažnjavati.¹²⁷ I nakon Titove smrti *Služba državne bezbednosti* nastavljala je s „različitim operativnim mjerama i radnjama“ prema pripadnicima klera, ipak to nije spriječilo vrh Udruženja da posjeti Kuću cvijeća s porukom „poštovanja prema Josipu Brozu Titu, prvom i dugogodišnjem predsjedniku SFRJ, hrabrom vođi antifašističke borbe, mudrom predvodniku naših zbratimljenih naroda i narodnosti i dalekovidnom neimararu novog svijeta“. Uzevši u obzir navedeno, lako je shvatiti otpor hercegovačkog članstva prema Perinoviću i sarajevskom političkom krugu. Na zadovoljstvo hercegovačkog članstva, Perinović je smijenjen i izbačen iz stranke početkom rujna 1990. godine, na sjednici HDZ-ovih stranačkih tijela u Zagrebu, dok su za predsjednika i potpredsjednika izabrani Stjepan

¹²¹ Lučić, Uzroci rata, 269.

¹²² Ivica Lučić, „Komunistički progon katoličke crkve u Bosni i Hercegovini: 1945. -1990.“, *National Security and the Future* 9 (2008), br.3: 53.

¹²³ *Isto*, 55. - 58.

¹²⁴ *Isto*, 58.

¹²⁵ *Isto*, 63.

¹²⁶ *Isto*, 55.

¹²⁷ *Isto*, 57. Tako je od ukupno 370 svećenika u članstvu ih je bilo 208. Ivica Lučić, „Komunistički progon katoličke crkve u Bosni i Hercegovini: 1945. -1990.“, *National security and the future* 9 (2008), br.3: 57.

Ključić i Ivica Bender.¹²⁸ Izbačeni Perinović u javnost je plasirao tezu o Tuđmanovoj želji za podjelom BiH koju bi ostvario u dogovoru s predsjednikom SR Srbije Slobodanom Miloševićem, ta će optužba postati temelj „političke mitologije“ i adut lamentiranja Tuđmanovih političkih oponenta.¹²⁹ Vidljivo je da osnivanje HDZ-a BiH nije prošlo u skladnom ozračju, a posljedice unutarstranačkog neslaganja osjetit će se u budućnosti čestim promjenom vodstva, naime u ratnom periodu predsjedničku funkciju u stranci, uz Perinovića i Ključića, obavljali su Miljenko Brkić, Mate Boban i Dario Kordić.¹³⁰ Ključić je zadržao funkciju sve do veljače 1992. godine, sve dok se, prema Tuđmanovim riječima u „posljednjem razdoblju nije izgubio pod fesom Alije Izetbegovića“; Ključiću se između ostalog zamjerao izostanak reakcije na razaranje hrvatskog sela Ravno i podrška Izetbegoviću za drugi mandat u Predsjedništvu bez prethodnog konzultiranja s članstvom stranke.¹³¹ Stranka je službeno registrirana 6. rujna 1990. godine i kao svoje glavne programske odrednice i ciljeve navodi demokratsku BiH koja će čuvati ljudska prava i okoliš, istaknuli su potrebu za vjerskim slobodama te dekriminalizacijom isticanja nacionalnih osjećaja i simbola, cilj stranke bio je „doprinijeti stvaranju moderne, slobodne, demokratske i bogatije BiH“. Program je obuhvaćao i teme položaja i prava hrvatskoga naroda, opću demokratizaciju zemlje, sprječavanje iseljavanja, liberalizaciju gospodarstva te ravnopravnost naroda i bio je srodan programu matične stranke.¹³²

Na pitanja sarajevskog lista *Oslobođenje* kako vidi položaj BiH u Jugoslaviji, koji su prioriteti budućeg predsjedništva SRBiH i koju bi poruku uputio biračima, Stjepan Ključić je odgovorio; BiH može ostvariti potpunu suverenost samo kroz konfederalno uređenje, kao prioritete je istaknuo osiguranje jednakosti BiH unutar jugoslavenske zajednice i „racionalizaciju organizacije upravnih organa, društvenih djelatnosti i gospodarstva.“ Birače je podsjetio na problem iseljavanja, loše gospodarsko stanje, političke zatvorenike i koruptivne afere komunističkih vlasti, HDZ je predstavio kao stranku koja „nudi iskreno demokratsko ozračje življenja“ i završio sloganom „Zna se, Hrvatska demokratska zajednica“.¹³³ Novoizabrano HDZ-ovo vodstvo Marijan promatra kao „krug intelektualaca koji uglavnom nisu bili istomišljenici HDZ-ova biračkog tijela“ nego su bliski *Dobrom pastiru*, Lučić je pak Ključića ocijenio kao osobu koja je zastupala promuslimanska stajališta

¹²⁸ Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica“, 325.

¹²⁹ Lučić, *Uzroci rata*, 269.

¹³⁰ Marijan, *Domovinski rat*, 38.

¹³¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 35.

¹³² Knežević, „Hrvatska demokratska zajednica“, 328.

¹³³ Franjo Boras, *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Slobodan Praljak, Mostar, 2002., 51.-52.

te „nije bila u stanju artikulirati autentičnu hrvatsku politiku“.¹³⁴ Iako Tuđmanova politika prema BiH nije tema rada, valja dodati kako je prosincu 1991. sastanku HDZ-ova bosanskohercegovačkog vodstva kazao da BiH:

*„nije rješenje za hrvatski narod to je sva povijest pokazala (...) Komunisti su je izmislili, poslije drugog svjetskog rata vratili na scenu, čak Muslimane proglasili nacijom, zato da bi, tobože, riješili suprotnosti između srpskog i hrvatskog naroda. Jesu li uspjeli u tome? Naprotiv. Prema tome, ne treba računati sa Bosnom i Hercegovinom kao s nečim što je od Boga dano i treba da ostane, a pogotovo zaboravljati kako to ide na štetu“.*¹³⁵

Stat ću na tezi Davora Marijana da se „Tuđmanova politika prema BiH mijenjala u skladu sa stanjem u širem okruženju i pitanje je koliko je ona bila konstantna, a koliko posljedica trenutačnih zbivanja“.¹³⁶

5. Izbori i formiranje skupštine

Neformalna koalicija nacionalnih stranaka osvojila je svih sedam mjesta za članove Predsjedništva SR BiH i 84 posto mandata u Skupštini SR BiH na prvim višestranačkim izborima održanim 18. studenog 1990. godine.¹³⁷ Kada piše o izborima u BiH, sarajevski sveučilišni profesor, Suad Arnautović kritički ističe kako su kako su glasači dobili mogućnost zaokruživanja jednog ili sedam imena na biračkom listiću „što je predstavljalo narušavanje osnovnog demokratskog principa jedan čovjek - jedan glas“, dodaje kako su nacionalne stranke vjerojatno postigle međusobni dogovor o raspodjeli glasova, no optužuje Hrvate kako se dogovora nisu držali iznoseći marginalni primjer iz kojeg izvodi generalni zaključak.¹³⁸ Za spomenutog autora svaka diskusija prestaje na neargumentiranoj tvrdnji i on prelazi na drugo poglavlje, zanimljivo je kako ne spominje činjenicu da se upravo muslimanska strana nije držala dogovora. Ivica Lučić objašnjava, kako je HDZ svojim glasačima „podijelio listiće sa zaokruženim imenima sedam kandidata nacionalnih stranaka za Predsjedništvo SR BiH. Tako da su oni osim za Kljujića i Borasa, glasovali i za Izetbegovića, Ganića, Abdića, Plavšić i

¹³⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 36.
Lučić, *Uzroci rata*, 270.

¹³⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 41.

¹³⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 42.

¹³⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 286.

¹³⁸ Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Pomocult, Sarajevo, 1996., 103.- 107.

Karadžića“ što je rezultiralo činjenicom da je „za Abdića i Izetbegovića glasalo 41.36 posto, a za Kljujića i Borasa 19.12 posto glasača“, da nije bilo birača HDZ-a pitanje je bi li Izetbegović bio izabran.¹³⁹ Predsjedništvo SR BiH činili su Stjepan Kljujić i Franjo Boras iz redova HDZ-a, Fikret Abdić, Alija Izetbegović i Ejup Ganić iz SDA te Nikola Koljević i Biljana Plavšić iz SDS-a, a gledajući broj skupštinskih zastupnika; SDA je osvojila njih 86, SDS 72, HDZ 44.¹⁴⁰ Za predsjednika Predsjedništva izabran je Alija Izetbegović, za glavnog tajnika Predsjedništva izabran je Mile Akmadžić, dok su skupštinske dužnosti izvršavali; predsjednik Skupštine SR BiH Momčilo Krajišnik, potpredsjednik Mariofil Ljubić, predsjednik Vijeća građana Skupštine SR BiH Abdulah Konjicija, potpredsjednik Vijeća građana Radoslav Dodig i glavni tajnik Avdo Čampara.¹⁴¹ Prema Ustavu BiH iz 1974. godine izabrani članovi Predsjedništva obnašali su četverogodišnji mandat i nisu mogli biti birani više od dva puta, Predsjedništvo je biralo predsjednika na rok od jedne godine, a tu je dužnost mogao obnašati najviše dvije godine.¹⁴² U slučaju ratnog stanja, članovima Predsjedništva mandat se mogao produžiti do „stjecanja uvjeta za ustavni i zakoniti izbor novih članova“ i ono je moglo preuzeti nadležnosti Skupštine.¹⁴³

Marijan smatra kako je izbornom pobjedom i podjelom vlasti nestala glavna poveznicu triju nacionalnih stranaka.¹⁴⁴ Uzevši to u obzir, ne čudi kako je, već na početku zasjedanja sjednice vijeća višestranačke Skupštine SR BiH, započetog 20. prosinca 1990. godine, izbio sukob zastupnika nacionalnih stranaka „zbog jezika, pisma i sadržaja svečane izjave“ u kojoj su Srbi htjeli naglasiti povezanost BiH s Jugoslavijom, Hrvati su bili izričito protiv te ideje, dok su Muslimani bili za kompromis.¹⁴⁵ Iz svega je jasno da je postojao kardinalni problem u odnosu prema Jugoslaviji; Muslimani su podržavali jugoslavenski koncept, srpska vizija bila je centralizirana Jugoslavija dok su Hrvati bili protiv svake opcije koja je uključivala Jugoslaviju, upravo će tri različita stajališta uzrokovati raspad koalicije.¹⁴⁶ Republička vlast uspostavljena je krajem siječnja 1991. godine na trećoj zajedničkoj sjednici vijeća; vladu je činilo deset Muslimana, sedam Srba i pet Hrvata, dok je za predsjednika vlade SR BiH izabran je Jure Pelivan, za potpredsjednike Muhamed Čengić, dr. sc Miodrag

¹³⁹ Lučić, *Uzroci rata*, 287.

¹⁴⁰ Isto, 287.

¹⁴¹ Tomo Šimić, „Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991. - 1994.“, *National Security and the Future*, 7 (2006) br. 1-2: 31.

¹⁴² Isto, 32.

¹⁴³ Isto, 32.

¹⁴⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 43.

¹⁴⁵ Lučić, *Uzroci rata*, 289.

¹⁴⁶ Isto, 289.

Simović i prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić.¹⁴⁷ Istog mjeseca, na sjednici Skupštine, SDA je predložila da se na dnevni red uvrsti proglašenje *Deklaracije o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine*; zastupnici SDS-a odbili su prijedlog i tražili da se razmotri na Savjetu za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti BiH uz objašnjenje kako je „opredjeljenje SDA za građansku državu bilo u suprotnosti s ponašanjem njihovih zastupnika koji su u Skupštinu SR BiH uveli praksu prekida rada radi molitve“.¹⁴⁸ U raspravama o *Deklaraciji Izetbegović* je eksplicitno potvrdio svoje namjere da „oružjem brani Bosnu“ rekavši: „Zbog suverene Bosne, ja bih žrtvovao mir. Zbog mira u Bosni, ne bih žrtvovao suverenu Bosnu“, izjava je izazvala žestoke reakcije srpske strane, dok je HDZ BiH predlagao kompromis po kojem je BiH država „građana, naroda“ međutim svako odstupanje od jasne muslimanske definicije i „pokušaj artikulacije vlastitih interesa dovodio je HDZ u istu razinu sa SDS-om“ i optužbi za „podjelu BiH“.¹⁴⁹

Pitanje Deklaracije pokazalo je tri različita gledišta na državno uređenje Bosne i Hercegovine i pokazalo kako koalicija nacionalnih stranaka nije bila sposobna uspostaviti produktivnu suradnju zbog različitih politika koje su izazvale prvo politički, potom i ratni sukob. Srbi su u siječnju, zbog straha od muslimanske dominacije, započeli politiku regionalizacije kojom bi se postigla jednostranačka vlast na područjima na kojima žive Srbi te izdvojila iz nadležnosti institucija SR BiH; pozivajući se na odredbe Ustava iz 1974. godine prema kojima je dopušteno njihovo osnivanje, osnivale su se regionalne zajednice općina u kojima su Srbi bili brojceno nadmoćni i tijela paralelna službenim institucijama.¹⁵⁰ General Veljko Kadijević, na sastanku Vrhovne komande oružanih snaga 12. ožujka 1991. godine, izjavio je kako je zemlja pred građanskim ratom i iznio plan za rušenje vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji u kojem stoji kako bi trebalo „politički jačati Srpsku krajinu i podržavati njeno odcjepljenje od Hrvatske. Organizirati masovne mitinge u Hrvatskoj protiv HDZ-a, Bosnu i Hercegovinu dići na noge za Jugoslaviju“.¹⁵¹ Zbog zaoštavanja srpske pobune u Hrvatskoj, Tuđman se u ožujku sastao sa Slobodanom Miloševićem u Karađorđevu kako bi se riješila sporna pitanja dvaju strana; taj sastanak doživio je mitsko tumačenje i označen je kao pokušaj „podjele BiH“, o porijeklu toga mita neće biti riječi u ovom radu, ali valja napomenuti kako je ta sintagma često korištena kao diskreditacija prvenstveno Tuđmana potom i Miloševića od strane političkih suparnika; jedan od njih bio je i Izetbegović koji je tu sintagmu koristio za

¹⁴⁷ Isto, 299.

¹⁴⁸ Isto, 298.

¹⁴⁹ Isto, 301.

¹⁵⁰ Biserko, *Bosna i Hercegovina*, 177. – 180.

¹⁵¹ Lučić, *Uzroci rata*, 310.

vlastiti politički profit u obliku oslobođenja odgovornosti za ratni sukob i prebacivanja krivnje na hrvatsko i srpsko vodstvo.¹⁵² Koliko su politički pregovori, vođeni u svrhu smirivanja tenzija, bili uspješni pokazuje eskalacija nasilja koja se događala na području Hrvatske i BiH; krajem ožujka specijalne postrojbe hrvatske policije uspješno su razbile srpske barikade u Nacionalnom parku Plitvice pri čemu je poginuo hrvatski policajac Josip Jović, a početkom svibnja u Borovu selu ubijeno je 12 pripadnika hrvatske policije u zasjedi.¹⁵³

Kao odgovor na zbivanja u Hrvatskoj, mještani Pologa, 7. svibnja 1991. godine, zaustavili tenkove Desete motorizirane brigade koji su krenuli iz Mostara prema RH; isti dan u Polog je došao Stjepan Kljujić koji je nesmotreno tražio od gomile da se razide, no njegov zahtjev ostao je neispunjen.¹⁵⁴ U Polog je, 9. svibnja stigao i Alija Izetbegović koji je, za razliku od nepromišljenog Kljujića, održao uvjerljiv govor i zamolio okupljene da budu dostojanstveni i čekaju vijesti iz Beograda, ako Savezno predsjedništvo odluči suprotno od preporuka predsjedništva Bosne i Hercegovine, te se odluke neće držati. Uzevši u obzir okolnosti pomogla je i rečenica: „Vi ste moj narod, ja sam vaš“, tako je uz Izetbegovićevo uvjeravanje i brzoglasne Franje Tuđmana i kardinala Franje Kuharića, vojna kolona nastavila put do Kupresa.¹⁵⁵ Ipak, incidenti su se nastavili nizati, krajem svibnja, na ulazu u Bileću, grad u istočnoj Hercegovini, zaustavljen kamion s naoružanjem u kojem je bio zastupnik SDS-a BiH, Dušan Kozić.¹⁵⁶ U Sarajevu, 10. Lipnja 1991. godine, članstvo SDA održalo je sastanak na kojem je analiziralo opće stanje u BiH i raspravljalo o političkoj budućnosti muslimanskog naroda kojim su predsjedali Alija Izetbegović, Rusmir Mahmutćehajić i Emin Švrakić zapovjednik muslimanskih paravojnih postrojbi Zelenih beretki.¹⁵⁷ Na sastanku je osnovano Vijeće nacionalne obrane muslimanskog naroda s Patriotskom ligom kao svojim vojnim krilom u kojem su sudjelovali dužnosnici MUP-a BiH iz redova SDA.¹⁵⁸ Doneseni su zaključci kako je BiH domovina sva tri naroda i prema tome nedjeljiva i suverena, a jedina Jugoslavija za koju se Muslimani mogu založiti je ona koja „priznaje suverenost i ravnopravnost BiH“. ¹⁵⁹ U zaključku stoji posebno zanimljiva stavka:

„Muslimani su spremni dio svog nacionalnog suvereniteta prenijeti na građanski suverenitet Bosne i Hercegovine. Pozivamo sve bosanskohercegovačke Srbe i Hrvate da na isti način dio svog

¹⁵² Isto, 404.

¹⁵³ Marijan, *Domovinski rat*, 72.

¹⁵⁴ Lučić, „Bosna i Hercegovina“, 123.

¹⁵⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=w3zB0T3x9jk> pristup ostvaren 15. 7. 2020.

¹⁵⁶ Lučić, „Bosna i Hercegovina“, 122.

¹⁵⁷ Isto, 124.

¹⁵⁸ Isto, 124.

¹⁵⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 45.

suvereniteta prenesu na građanski suverenitet Bosne i Hercegovine. Suverenitet Bosne i Hercegovine jest zalog nacionalnog suvereniteta svakog od nas.“

Hrvatska i srpska strana nisu prihvatile zahtjev za odricanjem nacionalnog suvereniteta niti inzistiranje na nejasnom i neprimjenjivom europskom konceptu građanske države za koji se zalagala SDA, smatrali su kako se radi o načinu da se ostvari krajnji politički cilj pomoću brojčane nadmoći Muslimana.¹⁶⁰ Zajedno s pobunjenim Srbima u Hrvatskoj, bosanskohercegovački Srbi nastojali su utjecati na ostanak BiH u krnjoj Jugoslaviji, tako je krajem lipnja donesena odluka o ujedinjenju SAO Krajine i Zajednice općina Bosanske krajine što je kulminiralo proglašenjem autonomne regije Bosanske krajine u rujnu.¹⁶¹ Neodlučna muslimanska politika vodila je pregovore na više strana, sredinom srpnja čelnici MBO-a, Adil Zulfikarpašić i Muhamed Filipović, u dogovoru s Izetbegovićem pokrenuli su pregovore sa srpskim vodstvom o mirnom rješenju krize da bi se „duhu otvorenosti i uzajamnog poštovanja, založili za ostvarenje istorijskih i političkih interesa dva naroda“.

Osnova mirnog suživota temeljila bi se na „međusobnom priznanju suverenosti pojedinih naroda i osiguranju punog teritorijalnog integriteta i političkog subjektiviteta“ BiH koja bi okviru jugoslavenske zajednice „pravno-politički jedinstvena i demokratski uređena federalna jedinica, s pravnim ingerencijama na svakom dijelu svoje teritorije“.¹⁶²

Na muslimansko prihvaćanje „krnje“ Jugoslavije u zamjenu za odustajanje od regionalizacije BiH, predsjedništvo HDZ-a BiH zaprijetilo je dizanjem ustanka uz zaključak da „odnosi s Muslimanima moraju ostati i dalje dobri te hrvatski narod ne smije bilo čime poremetiti te odnose“.¹⁶³ Sporazum je naposljetku odbijen, Marijan smatra da je Izetbegović procijenio kako je za muslimansku stranu povoljnije da fokus srpske politike ne bude na BiH, nego da ostane na napetostima između Hrvata i Srba.¹⁶⁴ U svakom slučaju, ratna zbivanja sve su više zahvaćala Hrvatsku, a BiH činila je stratešku točku srpskog napada; Peta vojna oblast u Hrvatskoj, Banjalučki, Tuzlanski, Kninski, Sarajevski, Užički i dio Titogradskog korpusa opskrbljivani su preko bosanskohercegovačkih prometnica.¹⁶⁵ SDS je takve akcije podržao već podržao u ljeto 1991. godine, a do siječnja 1992. godine i potpisivanja Sarajevskog primirja BiH je sudjelovala u napadima na hrvatski teritorij.¹⁶⁶ Početkom listopada uništeno je

¹⁶⁰ Isto, 46.

¹⁶¹ Marijan, *Domovinski rat*, 39.

¹⁶² Miroslav Tuđman, Gordan Akrap, *Istina o Bosni i Hercegovini, Dokumenti 1991. – 1995.*, Slovo, Zagreb, 2005., 96.

¹⁶³ Lučić, *Od vila Ilirskih do Bijelog puta*, 196.

¹⁶⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 46.

¹⁶⁵ Isto, 38.

¹⁶⁶ Marijan, *Domovinski rat*, 38. – 39.

sedam hrvatskih sela u južnoj Hercegovini, HDZ BiH propustio je adekvatno reagirati potičući mirne odnose s Muslimanima, dok je Izetbegović je na TV Sarajevu objavio proglas o neutralnosti:

*„Stavit ću im svima na znanje da Bosna i Hercegovina ne želi da bude učesnik u ovom bezumnom činu. Na osnovu navedenog i onih zaključaka koje znate, odluka Predsjedništva o mobilizaciji, vaše je pravo i dužnost, građana BiH, da se ne odazovete na mobilizaciju, ni na poziv da učestvujete u građanskom ratu. Niste dužni, zapamtite, ništa vas ne obavezuje na to, da dižete ruku jedni na druge, da pucate jedni na druge (...) Zapamtite, ovo nije naš rat. Neka ga vode oni koji to žele. Mi ne želimo taj rat. Pomozite nam, dakle, zajedno sa nama učinite sve da sačuvamo Bosnu“.*¹⁶⁷

Na osmoj zajedničkoj sjednici vijeća Skupštine, održanoj sredinom listopada 1991. godine, predsjednik vlade SR BiH Jure Pelivan upozorio je na potencijalnu opasnost prenošenja hrvatskih ratnih zbivanja na BiH ignorirajući činjenicu da se upravo na njezinom teritoriju dogodilo stradanje Hrvata.¹⁶⁸ Zastupnici SDA zalagali su se za usvojenje *Platforme o položaju Bosne i Hercegovine o budućem ustrojstvu jugoslavenske zajednice* u kojoj je stajalo kako će se BiH „razvijati kao građanska republika“ koja će poštivati ljudska prava i slobode te „osigurati da se isključi mogućnost majorizacije u procesu odlučivanja o najbitnijim pitanjima za ravnopravnost svih naroda i narodnosti koji žive u Republici“ jer BiH je „suverena i nedjeljiva“.¹⁶⁹ Uz *Platformu* je usvojen i *Memorandum (pismo o namjerama)* u kojem stoji kako će se BiH i dalje zalagati za opstanak Jugoslavije „na novim, za sve prihvatljivim osnovama“ i funkcioniranje zajedničkih institucija, no „njeni predstavnici neće prisustvovati sjednicama Skupštine i Predsjedništva SFRJ ako na istima ne prisustvuju predstavnici svih republika i pokrajina“.¹⁷⁰ Hrvatski zastupnici podržali su prijedlog SDA i nadglasali SDS koji se žestoko protivio donesenim odlukama, smatrali su kako je inzistiranje na suverenosti jednako odcjepljenju od Jugoslavije, Karadžić je dodao kako se zbog takvih odluka može dogoditi građanski rat koji će odvesti BiH u pakao i „muslimanski narod možda u nestanak jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje“.¹⁷¹ Nakon proglašenja suverenosti BiH Izetbegović se sastao s generalom Kadijevićem i kazao kako s JNA nema problema niti ih želi imati te da, prisustvo jedne uredne, redovne, disciplinovane

¹⁶⁷ Lučić, „Bosna i Hercegovina“, 128.

¹⁶⁸ Lučić, *Uzroci rata*, 333.

¹⁶⁹ Tuđman, Akrap, *Istina o Bosni*, 104.

¹⁷⁰ *Isto*, 101.

¹⁷¹ <https://www.youtube.com/watch?v=uiA53dGcKaY> pristup ostvaren 20. 7. 2020.

armije pod nekom komandom“ čini situaciju u državi stabilnijom.¹⁷² Kadijević je obećao da postrojbe JNA koje se trenutno nalaze na području BiH služe isključivo za napad na Hrvatsku, dok je Izetbegović ustrajao u stajalištu kako to nije njihov rat; sastanak je završio zaključkom kako Ministarstvo unutarnjih poslova BiH (MUP BiH) i JNA trebaju poboljšati suradnju radi očuvanja mira u BiH; ta se suradnja očitovala u nadziranju strateških prometnica u državi koje je otežavalo naoružavanje i obranu nesrpskog stanovništva, međutim doživjela je svoj kraj početkom prosinca 1991. godine kada je Milošević naredio pripreme JNA za djelovanje u samoj BiH.¹⁷³

U svakom slučaju, usvajanjem *Memoranduma* i *Platforme o položaju BiH*, prestala su srpska nastojanja da muslimane mirnim putem pridobiju za ostanak u krnjoj Jugoslaviji; krajem listopada zastupnici SDS-a osnovali su Skupštinu srpskog naroda Bosne i Hercegovine koju su ovlastili za predstavljanje srpskog naroda u BiH, Skupština je donijela *Odluku o ostajanju srpskog naroda Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi Jugoslaviji* i *Odluku o raspisivanju i provođenju plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* te *Deklaraciju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini* u kojoj se iznosi težnja da Srbi žive u „jednoj saveznoj državi sa ostalim dijelovima srpskog naroda i sa drugima koji to žele“.¹⁷⁴ Referendum koji je potvrdio volju srpskog naroda za ostanak u Jugoslaviji, proveden je 9. i 10. studenog 1991. godine, činio je temelj proglašenja srpskih autonomnih oblasti u BiH; SAO Hercegovina, SAO Romanijsko-birčanska, SAO Semberija, SAO Sjeverna Bosna i Autonomna regija Krajina činile su jezgru Srpske Republike Bosne i Hercegovine koja će službeno biti ustrojena 9. siječnja 1992. godine.¹⁷⁵ Na dan kada je JNA osvojila Vukovar, 18. studenog osnovana je Hrvatska zajednica Herceg Bosna (HZ HB) kao alat političkog i obrambenog organiziranja Hrvata Bosne i Hercegovine za koju Marijan tvrdi kako se neopravdano poistovjećuje sa „secesionističkim postupkom Srba“.¹⁷⁶ Reakcije vodećih političkih aktera na njezino osnivanje bile su suprotne, tako je Karadžić kazao kako „u suštini nema ništa protiv toga da hrvatski narod vodi računa o svojim interesima“ uz napomenu kako je nužno dogovoriti reorganizaciju općina u kojima su Srbi većina.¹⁷⁷ Izetbegović je HZ HB opisao kao „jednu od pogrešaka koje Hrvati prave u posljednje vrijeme“.¹⁷⁸ U odluci o uspostavi HZ HB stoji kako će „štovati demokratski izabranu vlast Republike Bosne i

¹⁷² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 84.

¹⁷³ *Isto*, 84.

¹⁷⁴ Lučić, *Uzroci rata*, 351.

¹⁷⁵ Marijan, *Domovinski rat*, 39. i Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 48.

¹⁷⁶ *Isto*, 40.

¹⁷⁷ „Hrvati u apsolutnoj većini“, *Večernji list*, (Zagreb), 21. 11. 1991., 10.

¹⁷⁸ „Mirovne snage i u BiH“, *Večernji list*, (Zagreb), 21. 11. 1991., 10.

Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju“, za njezinog predsjednika izabran je Mate Boban čiji su stavovi bili svojevrsna opozicija pasivnom Ključiću.¹⁷⁹ Novoosnovana Zajednica formalno je potvrđena deset dana kasnije na sjednici HDZ-a BiH u Sarajevu dok će svoju prvu odluku donijeti tek u travnju sljedeće godine.¹⁸⁰ Kada je riječ o organizaciji vojnih i paravojnih formacija, prve su organizirali Srbi u proljeće 1991. godine, a krajem lipnja mobiliziran je pričuvni sastav JNA i dio Teritorijalne obrane (TO), Hrvati su istovremeno pripremali svoju obranu pod vodstvom HDZ-a koristeći kapacitete TO i pričuvnog sastava milicije.¹⁸¹

Muslimani su zbog forsiranja „neutralnog“ položaja bili u nešto težem položaju, međutim sve do travnja 1993. godine primali su oružanu pomoć iz Hrvatske.¹⁸² Ne postoji konsenzus o tome kada je i u kojim okolnostima osnovana *Patriotska liga*, muslimanska paravojna formacija i prethodnica Amije Bosne i Hercegovine, prema nekim shvaćanjima osnovana je u ožujku 1991. godine, što bi je činilo prvom paravojnom formacijom u BiH.¹⁸³ Godina je završila realizacijom plana srpskog vodstva o teritorijalnom institucionalnom regionaliziranju dijelova zemlje gdje žive Srbi te hrvatsko političko-obrambenim organiziranjem, a muslimanska želja za suverenitetom nominalno je ispunjena.¹⁸⁴

6. Referendum i međunarodno priznanje

Siječanj 1992. godine završio je izglasavanjem *Odluke o raspisivanju referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine* bez prisutnosti SDS-a, hrvatski zastupnici podržali su održavanje referenduma, ali nisu bili zadovoljni referendumskim pitanjem. Rasprava o referendumskom pitanju održana je na sjednici Središnjeg odbora HDZ-a u Livnu gdje je postavljen zahtjev za „nacionalnim kantonima“ poznat kao „livanjsko pitanje“. Na navedenoj sjednici na kojoj je sudjelovalo 147 od ukupno 167 članova Središnjeg odbora stranke usvojeno pitanje za predstojeći referendum. Prijedlog referendumskog pitanja ipak nije razmotren na Skupštini SR BiH.¹⁸⁵ Hrvatska verzija pitanja glasila je: Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog?“. No prihvaćena je muslimanska verzija koja je glasila

¹⁷⁹ Lučić, *Od vila ilirskih do Bijeloga puta*, 210.

¹⁸⁰ Isto, 212.

¹⁸¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 85.- 86.

¹⁸² Isto, 115.

¹⁸³ Marijan, *Domovinski rat*, 61.

¹⁸⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 49.

¹⁸⁵ Lučić, *Uzroci rata*, 359. – 360.

„Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu kao državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine-Muslimana, Srba i Hrvata kao i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?“¹⁸⁶ Iz izjava članova HDZ-a BiH vidljivo je nezadovoljstvo brzopletom odlukom o prihvatanju referenduma, tako je Mate Boban kazao „za referendum smo, ali se mora prije toga postići dogovor tri naroda o unutarnjem ustrojstvu BiH“.¹⁸⁷

Prije održavanja samog referenduma, sredinom veljače u Sarajevu na inicijativu lorda Carringtona i pod vodstvom portugalskog diplomata Josea Cutileria, započeli su pregovori o teritorijalnom ustroju i državnom uređenju BiH.¹⁸⁸ Pregovori su nastavljeni u Lisabonu 21. i 22. veljače gdje je postignut dogovor da će BiH ostati u dosadašnjim granicama i biti „država sastavljena od tri sastavne jedinice, temeljene na nacionalnim načelima“ čiji suverenitet proizlazi iz sva tri naroda.¹⁸⁹ Tim se dogovorom predviđalo postojanje triju entiteta i zapravo potvrdilo postojanje Srpske Republike BiH i Hrvatske zajednice Herceg Bosne.¹⁹⁰ Posredovanjem Europske zajednice utvrđena je karta razgraničenja na koju su pristale sve tri strane, no nedostajao je službeni pristanak i potpis sudionika. Bez obzira na nedostatak službenog pristanka, hrvatsko izaslanstvo smatralo je kako je „Livanjsko pitanje“ ispunjeno i pozvalo na izlazak na referendum.¹⁹¹ Postignuti dogovor članstvo SDA je negiralo i odbilo zbog „etničke regionalizacije“.¹⁹² Službeno ga je anulirao i sam Izetbegović po povratku u BiH pojasnivši da odustaje od „cijepanja i federalizacije teritorije BiH“ prema „kriterijima iz srednjeg vijeka“.¹⁹³ Rasprave i pregovori oko Cutileirovog plana bezuspješno su se vodili sve do kolovoza 1992. godine, za to vrijeme Srbi su napredovali na bojišnici, a muslimanska politika uspješno je iskoristila status žrtve kako bi ojačala svoju unitarističku poziciju i prikazala se „legalnom“ stranom u pregovorima.¹⁹⁴ Odbijanje Lisabonskog sporazuma najbolji je primjer obrasca političkog djelovanja Alije Izetbegović koji je nagli prekršaj obećanja objasnio kao dio strategije i taktike kojom se bilo oportuno poslužiti da se referendum održi.¹⁹⁵ Marijan zaključuje kako Izetbegović u svakom slučaju „nije imao ni minimum političkog morala karakterističnog za političare građanskih država Zapada čije je uređenje na tlu BiH javno zagovarao“.¹⁹⁶ Nekoliko dana nakon povratka iz Lisabona,

¹⁸⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 50.

¹⁸⁷ „Hrvati za suverenost“, *Večernji list*, (Zagreb), 21. 2. 1992., 7.

¹⁸⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana* 148.

¹⁸⁹ Lučić, *Uzroci rata*, 360.

¹⁹⁰ Marijan, *Domovinski rat*, 42.

¹⁹¹ „BiH se neće dijeliti“, *Vjesnik*, (Zagreb) 23. 2. 1992., 10

¹⁹² „Izetbegović nije i neće potpisati podjelu Bosne“, *Vjesnik*, (Zagreb), 27. 2. 1992., 7.

¹⁹³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 149. – 150.

¹⁹⁴ *Isto*, 150.

¹⁹⁵ <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045261.html> pristup ostvaren 1. 8. 2020.

¹⁹⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 33.

Izetbegović je na sjednici Glavnog odbora SDA upozorio kako je iznimno važno, uz pomoć Hrvata, održati većinu u Skupštini jer bez nje referendum propada; obećavši Hrvatima im neku vrst autonomije Izetbegović je dobio podršku hrvatskih zastupnika za održavanje referenduma nužnog za međunarodno priznanje BiH, međutim to obećanje nikada nije namjeravao ispuniti, njegov prioritet bilo je ostvarenje interesa isključivo muslimanskog naroda.¹⁹⁷ Na istoj sjednici Izetbegović hrvatske zahtjeve poistovjećuje s nadom o „nekakvoj suverenosti, nekakvom nacionalnom priznanju, nekakvim regijama“ iz čega je očito da ih ne smatra relevantnima.¹⁹⁸

SDA nije prihvaćala HZ HB niti bilo kakvo entitetsko organiziranje unutar BiH jer se njihovo postojanje suprotstavljalo građanskoj državi kakvu su zagovarali; iako je HDZ BiH ustrajao upravo na entitetskoj organizaciji države i nije bio zadovoljan formulacijom referenduskog pitanja, pozvao je građane da izađu na referendum.¹⁹⁹ Postavlja se pitanje zašto je HDZ BiH unatoč navedenom podržao provedbu referenduma; Lučić potez hrvatske politike objašnjava strahom da bi propast referenduma onemogućila osamostaljenje i nastanak hrvatske nacionalne države.²⁰⁰ U obzir se može uzeti i činjenica da je dva dana prije izglasavanja referenduma u Skupštini, održan lisabonski sastanak čije su odrednice Hrvati bili spremni uvažiti jer im je međunarodni faktor jamčio ostvarenje političko - teritorijalnih ciljeva. Potezi hrvatskog političkog vodstva mogli bi se iz današnje perspektive ocijeniti naivnima s obzirom na činjenicu da je SDA ranije prekršila predizborni dogovor o kojem je prethodno bilo riječi, međutim rasplamsavanje i neizvjesnost tijeka sukoba u Hrvatskoj i međunarodno jamstvo postojanja hrvatskog entiteta mogu donekle opravdati njezine postupke. Podršku referendumu iskazali su predstavnici rimokatoličke i islamske vjerske zajednice, mons. Vinko Puljić i Hadži Salih Efendija Čolaković na konferenciji za medije u pres - centru Skupštine BiH; Puljić je pozvao vjernike na konzumaciju građanskih prava i izlazak na referendum kojeg je smatrao prvim korakom prema ostvarenju demokratske i otvorene BiH, zasnovane na suživotu i toleranciji. Čolaković je referendum opisao kao političko i vjersko pitanje te povijesni trenutak za muslimanski narod i sve vjernike i građane zemlje, koliko je Srpska pravoslavna crkva marila za referendum pokazuje izostanak vladike zborničko - tuzlanskog, Vasilija.²⁰¹ Na referendum, održan 29. veljače i 1. ožujka 1992.

¹⁹⁷ Lučić, *Uzroci rata*, 360. – 362.

¹⁹⁸ *Isto*, 361.

¹⁹⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 51.-67.

²⁰⁰ Lučić, *Uzroci rata*, 360.

²⁰¹ „Građani jednako suvereni“, *Oslobođenje*, (Sarajevo) 28. 2. 1992., 3.

godine, izašlo je 64. 31 posto glasača od kojih se 99. 44 posto izjasnilo za neovisnu BiH.²⁰²

Rezultate referenduma Izetbegović je znakovito protumačio kao pobjedu građanske opcije, BiH smatrao je neovisnom zemljom, a referendum nužnim korakom za njezino službeno priznanje koji ne prejudicira „rezultate dogovora pod pokroviteljstvom Europske zajednice“ jer uvjeren da će do „unutarnjeg rješenja doći dogovorom“.²⁰³ Tenzije su doseglye vrhunac drugog dana referenduma kada je u Sarajevu nekoliko Muslimana pucalo na srpske svatove zbog isticanja srpske nacionalne zastave, jedna osoba je ubijena, a druga teško ranjena, kao odgovor srpska strana blokirala je grad i postavila barikade.²⁰⁴ SDS je odbacila rezultate referenduma i naglasila kako su oni irelevantni za srpski narod, Karadžić je referendum nazvao pukom spoznajom demokratske volje dvaju naroda koja se pretvorila u trijumfalizam „nekih vođa“ naposljetku prenesen na ulice što je rezultiralo ubojstvom srpskog svata, koji je jedan od razloga zašto više „jedinствене BiH više nema“. Istaknuo je da su Srbi dugo upozoravali na problem rastućeg i nekontroliranog ekstremizma, poglavito muslimanskog naroda, te izrazio bojazan bi zbog „meke i demokratske politike“ stranka mogla izgubiti potporu, smatrao je da srpski narod traži oštru politiku, a SDS je za nju spremna. Blokadu Sarajeva nazivao je spontanom reakcijom srpskog naroda do koje je dovelo Izetbegovićеvo prevrtljivo i ponižavajuće ponašanje. Poručio je kako srpska BiH „može da profunkcioniše za 15 minuta“ i kako se „ne uzbuđuje na izjave gospodina Izetbegovića, kako on, trijumfalistički, nakon referenduma kontroliše cijelu BiH“.²⁰⁵

Karadžić je u intervjuu za Televiziju Sarajevo ponovno osudio napad na srpske svatove i najavio kako će se SDS boriti političkim sredstvima u okviru ustava Srpske republike BiH, uz napomenu kako se od političkih sredstava ne gine te da je srpski narod osposobljen za oružanu obranu ako ona bude nužna. Naglasio je kako Srbi neće prihvatiti državu u kojoj će Izetbegović „biti gazda“ niti je moguće vladati narodom koji drži 60 posto teritorija, dodavši kako je stranka nekad bila za dogovore, koji postaju besmisleni jer je očito da je suživot nemoguć jer „ako naši komšije posežu za militantnim islamom, onda zajedničkog života nema u istom pravopolitičkom sistemu“.²⁰⁶ S druge strane SDA je krivila SDS i JNA za organizaciju napada na srpske svatove i nereda u Sarajevu kako bi se stvorio „pseudopovod za funkcionisanje već unaprijed pripremljenog scenarija za rušenje legalne

²⁰² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 51.

²⁰³ „Gotovo dvotrećinski odaziv“, *Oslobođenje*, (Sarajevo) 4. 3. 1992., 3.

²⁰⁴ Lučić, *Uzroci rata*, 366.

²⁰⁵ „Osporavanje rezultata referenduma“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 6. 3. 1992., 4.

²⁰⁶ „Zamaskirani fundamentalizam“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 4. 3. 1992., 4.

vlasti u BiH i njenu podjelu po etničkom principu“.²⁰⁷ Početkom ožujka srpske vojne snage napale su Bosanski Brod u čemu im se poslije pridružila i JNA koja je trebala pomoći u sprječavanju ostvarivanja neovisnosti BiH, otpor su pružile hrvatske snage koje su spriječile zauzimanje grada.²⁰⁸ Eskalacija ratnih sukoba počinje u travnju, dolaskom paravojnih snaga Željka Ražnatovića Arkana koje su zauzele Bijeljinu i širenjem borbi u dolini Neretve.²⁰⁹ U jeku ratnih sukoba i unatoč neriješenom unutarnjem uređenju, Savjet ministara Europske zajednice priznao je Bosnu i Hercegovinu 6. travnja 1992. godine, dva dana poslije SR BiH postala je Republika Bosna i Hercegovina.²¹⁰ Isti dan pred Skupštinom, projugoslavenski i prosrpski orijentirana masa održala je prosvjed protiv vlasti kojeg Lučić opisuje kao „potpuni raspad sustava i krah demokratski izabrane vlasti“.²¹¹

7. Proces demokratizacije u BiH

7.1 Teorijski okvir

Krajnji cilj procesa demokratizacije jest sama demokracija čiju je klasičnu definiciju iznio Joseph Schumpeter; prema njemu ona je institucionalno uređenje koje je omogućilo pojedincu kompetitivnu borbu za dobivanje glasova naroda pri čemu taj isti narod može prihvatiti ili odbiti formiranu vladajuću strukturu.²¹² Prema Scottu Mainwaringu, suvremena definicija demokracije, uz slobodne izbore, mora uključivati i poštivanje temeljnih građanskih sloboda bez kojih se država ne može smatrati demokratskom.²¹³ Pojam demokratizacije označava dugotrajan proces „političkih promjena u smjeru demokracije“ koji bi trebao započeti liberalizacijom društveno političkog uređenja u vidu slabljenja represije i proširenja građanskih sloboda unutar autoritarnog sustava, dok tranzicija u demokraciju označava promjenu režima, u ovom slučaju propast komunističkog režima.²¹⁴ Nataša Beširević ističe kako se nakon liberalizacije i propasti režima u procesu demokratizacije može „napraviti razlika između dviju faza koje se odvijaju u demokratizaciji: demokratska tranzicija i demokratska konsolidacija“, da bi konsolidacija započela, proces tranzicije nužno mora biti

²⁰⁷ „Okupacija Sarajeva – pripremljena“, *Oslobođenje*, (Sarajevo), 7. 3. 1992., 3.

²⁰⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 92.

²⁰⁹ Isto, 87.- 88.

²¹⁰ Lučić, *Od vila ilirskih do Bijelog puta*, 224.

²¹¹ Isto, 223.

²¹² Nataša Beširević, „Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenta uvjetovanosti u *Politici proširenja* Europske unije“, *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, 2 (2012) br. 1: 23.

²¹³ Isto, 23.

²¹⁴ Isto, 24.

završen.²¹⁵ Demokratska konsolidacija obuhvaća rješavanje ostataka „preostalih dvojbi koje prate tranziciju“ poput ustavnih pitanja i odnosa između civilne i vojne vlasti, nakon čega slijedi uvođenje novih pravila i procedura te širenje demokratskih vrijednosti.²¹⁶ Beširević ističe kako je za govor o demokratskoj konsolidaciji nužno zadovoljiti minimalno tri kriterija u vidu „uspostavljanja državnosti na cijelom teritoriju države, dovršene demokratske tranzicije i vlade koja upravlja demokratski“.²¹⁷ Ističe kako je konsolidaciju nemoguće postići u slučaju istovremenog egzistiranja demokratskih i nedemokratskih institucija i da demokratska tranzicija može biti dugotrajan proces koji ne mora nužno prijeći u fazu demokratske konsolidacije. Uz to demokratska konsolidacija nije jamac za trajnu demokraciju, nego je ona „proces demokratizacije i u konačnici nikada nije u potpunosti završena“.²¹⁸

Za produbljivanje shvaćanja političkih procesa u BiH može poslužiti kratka analiza Damirke Mihaljević u kojoj se autorica, između ostalog, referira na tezu Gabriela Almonda da je politička kultura svojevrsni skup povijesnih pojava i procesa koji su se odvijali unutar pojedine političke zajednice „u obliku državne i institucionalne organizacije, ali i ljudi s konkretnim osobinama koji čine subjektivnu stranu političke kulture“. Politička kultura zajednice, dakle, proizlazi iz generalnog povijesnog iskustva i socijalnog nasljeđa pojedinih ljudi čije su vrijednosti poprimile šire političko značenje. Autorica analizu bosanskohercegovačkog primjera započinje periodom osmanske vladavine tijekom koje je izvršena korjenita promjena društvene stvarnosti provođenjem islamizacije društva koja je na posljetku izazvala brojčanu nadmoć stanovništva islamske vjere. Naseljavanjem Vlaha pravoslavna vjerska zajednica postala je druga po veličini, dok je broj katoličkog puka generalno smanjen, a sve je rezultiralo pojavom multikulturalnosti i „vjerske pripadnosti kao osnovi identifikacije i značajnog političkog čimbenika“ što je odgovaralo novouspostavljenoj austrougarskoj upravi koja je nastojala stvoriti jedinstvenu bošnjačku naciju. Upravo je različit povijesni položaj triju naroda prouzrokovao stvaranje partikularnih stavova prema vladajućoj eliti i državnom uređenju te sprječavao suradnju koja bi dovela do zajedničke koristi, što je odgovaralo osmanskoj i austrougarskoj upravi da učvrste svoju poziciju. Kroz period Kraljevine Jugoslavije, Hrvati se sve „jasnije svrstavaju uz sunarodnjake u Hrvatskoj, kao što se i Srbi se više vežu sa svoje sunarodnjake u Srbiji, a muslimanske elite, nastavile su

²¹⁵ Beširević, „Demokratizacija i europeizacija“, 24.

²¹⁶ *Isto*, 24.

²¹⁷ *Isto*, 24.

²¹⁸ *Isto*, 24.

strategiju održavanja dobrih odnosa sa središnjim vlastima“. U vrijeme komunističke vlasti, prioritet je bio razvodnjavanje nacionalnih identiteta njegovanjem materijalističkih i kolektivističkih vrijednosti koje su se „postavljale kao neupitne, zahtijevajući pokoravanje pojedinca i njegovu afirmaciju kolektivu“.

Te su vrijednosti proizvele i „komponente podobnosti, egalitarizma i kolektiviteta“ koje ne mogu nestati promjenom političkog sustava već „ostavljaju trajne tragove u kulturnim obrascima“. Polazeći od premisa da brzinu institucionalnih promjena ne može istovremeno pratiti promjena vrijednosti i da je demokratska konsolidacija određena sociokulturnom podlogom temeljenoj na „subjektivnoj orijentaciji građana“ dodavši tezu Roberta Putnama koja kaže da „kada razvoj krene određenim smjerom, tu putanju jačaju organizacijsko učenje, kulturne navike i mentalni uzroci društvenog svijeta“ autorici je logično da do „demokratske konsolidacije i institucionalne djelotvornosti“ nije moglo doći. Zaključuje kako uspostava demokratskog poretka nije značila mir triju naroda prvenstveno zbog nerazvijene tradicije međusobne suradnje za zajedničku dobrobit i vlastitih predodžbi o državnom uređenju koja su dovela do sukoba. Posredovanjem međunarodne zajednice sukob je riješen, ali BiH je postala suverena država u kojoj svaki narod piše i tumači povijest na svoj način.²¹⁹

7.2 Problematika procesa demokratizacije u Bosni i Hercegovini

Proces demokratizacije u BiH započeo je donošenjem amandmana na Ustav koji su omogućili uspostavu tržišnog gospodarstva, ukidanje načela jedinstva vlasti, odvijanje višestranačkih izbora potom i krah komunističkog režima.²²⁰ Saša Mrduljaš ističe kako predizborni istupi nacionalnih stranaka, unatoč suprotnim očekivanjima KP, nisu „predstavljali negaciju pozicija i prava drugih naroda, štoviše bili su afirmativni za održanje bosanskohercegovačkog multietnicizma, za zaštitu ljudskih prava, za tolerantan dijalog“. Smatra kako nijedna stranka nije eksplicitno iskazala protivljenje suživotu i da su se čak tolerirale „burne manifestacije tuđih etničkih identiteta“. ²²¹ Pobjeda nacionalne koalicije prokazala je iluzornu komunističku ideju kako će nacionalni identitet s vremenom nestati. Tijekom izborne kampanje bilo je očito da se stanke ne slažu po pitanju jugoslavenkog

²¹⁹ Damirka Mihaljević, „Razvoj političke kulture u Bosni i Hercegovini“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 12 (2017) br.2 :51-70.

²²⁰ Zvonko Miljko, *Ustavno određenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., 32.

²²¹ Saša Mrduljaš, „Doprinos vladajućih bosansko - hercegovačkih stranaka izbijanju rata u Bosni i Hercegovini“, *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*, 4 (2011), br.1 : 49.

državnog uređenja što se vidi iz izjava Franje Borasa, Biljane Plavšić i Fikreta Abdića. Boras je smatrao kako se „suverenost BiH može osigurati jedino kroz konfederalni odnos sa ostalim republikama koje sačinjavaju Jugoslaviju“, Plavšić je ustrajala na stavu da Jugoslavija „može postojati samo kao suvremena i efikasna federacija ravnopravnih federalnih jedinica“ dok je Abdić smatrao kako „može biti i federacija i konfederacija u kojoj bi se sve što se dogovori konsekventno i provodilo“.²²²

Zvonko Miljko ističe kako je rad na pripremi novog ustava trajao gotovo čitavu 1991. godinu, međutim razlike po pitanju sudbine Jugoslavije, ustava i državnopravnog uređenja postale su sve oštrije.²²³ Marduljaš zaključuje kako je politika SDA bila je usmjerena na očuvanje teritorijalne cjelovitosti BiH kako bi osigurala „temeljni egzistencijalni okvir“ muslimanskog naroda s ciljem njezinog redefiniranja u građansku državu.²²⁴ Dok je čelnik SDS-a smatrao kako BiH ne može opstati kao samostalna država u slučaju raspada Jugoslavije niti se može priključiti Hrvatskoj, a „jedina bi joj nada bila u slučaju raspada zemlje da se priključi Srbiji i Crnoj Gori i da zajedno formiraju novu Jugoslaviju. Srbi u BiH trebaju igrati na tu kartu, ako mogu privući Muslimane“.²²⁵ Hrvati su bili na „desuverenizaciju i minorizaciju“ vlastite pozicije koja je „proizlazila iz uvjerenja da je realizacija srpske državotvorne koncepcije u Hrvatskoj i BiH najveća prijetnja hrvatskoj nacionalnoj i državnoj samobitnosti te da se tu prijetnju, uz ostalo može efikasno suzbiti uspostavom unitarne BiH“.²²⁶

Vrhunac neslaganja i upitna praksa preglasavanja očituju se na primjeru proglašenja BiH suverenom, pri čemu su zastupnici SDA i HDZ-a BiH donijeli odluku bez zastupnika SDS-a zbog čega neki autori preispituju legalnost takve odluke.²²⁷ Slijedio je referendum srpskog naroda o ostanku u Jugoslaviji, formiranje srpskih autonomnih oblasti i donošenje *Odluke da se pristupi formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine u prosincu 1991. godine*, započinje srpsko teritorijalno odvajanje unutar BiH što je formalno potvrđeno 9. siječnja 1992. godine kada je Republika Srpska Bosne i Hercegovine proglašena jugoslavenskom federalnom jedinicom.²²⁸ Zanimljiv je i primjer muslimanskog preglasavanja ovaj put Hrvata, za kadrovanje unutar Predsjedništva; naime Nikola Koljević i Biljana Plavšić napustili su svoje funkcije, a muslimanska strana, kako bi preglasala Hrvate,

²²² Isto, 50.

²²³ Miljko, *Ustavno određenje*, 32.

²²⁴ Isto, 50.

²²⁵ Isto, 52.

²²⁶ Isto, 51.

²²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=ZfrJdhCp58c> pristup ostvaren 14. 8. 2020.

²²⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 48.

zamijenila ih je uz pomoć Srba, ali ne iz SDS-a, već iz Saveza reformskih snaga (Nenad Kecmanović) te Srpskog građanskog vijeća (Nikola Pejanović) koji su nominalno nadomjestili srpski element u Predsjedništvu.²²⁹ Muslimansko svojatanje Predsjedništva najbolje ocrtava primjer s početka svibnja 1992. godine, kada je Izetbegović je svoje ovlasti predsjednika Predsjedništva telefonskim putem prenio na Ejupa Ganića umjesto na Ključića koji je funkciju svakako trebao preuzeti najesen kao hrvatski član Predsjedništva.²³⁰ Marijan naglašava kako je muslimanska strana uzurpirala Predsjedništvo za vlastito „međunarodno legitimiranje“ i kako su „sve važne odluke do međunarodnog priznanja BiH bile slijed sumnjive legalnosti te sustavnog preglasavanja i jednostranih proklamacija“, iz kojih bošnjačka pravna tumačenja „retroaktivno izvlače legalnost“.²³¹

Dakle, u samim počecima formiranja demokratskog sustava, prakticiralo se sustavno ignoriranje zakonskih procedura pri čemu se postavlja pitanje koliko su pojedine stranke zapravo bile demokratske i kakvo je bilo njihovo shvaćanje demokracije. Valja spomenuti još nekoliko prepreka procesu demokratizacije u BiH, no kako zahtijevaju detaljniju analizu i prelaze u drugu temu, neću ih elaborirati nego ukratko navesti. Prva prepreka proizlazi iz činjenice da je BiH multietnička, multikulturalna i multikonfesionalna država u kojoj jedan njezin konstitutivni narod nije do kraja definirao svoj nacionalni identitet. Uz nastojanje da ga formira, SDA je ustrajala i na ostvarenju BiH kao unitarne države u kojoj bi vrijedilo načelo „jedan čovjek jedan glas“ pri čemu se računalo da će im njihova brojčana dominacija omogućiti da budu „dominirajuća grupacija u BiH i vrlo značajan faktor u cijelom kontekstu regionalne politike“.²³² Muslimansko vodstvo složilo se o imenu vlastitog naroda u prosincu 1992. godine na Kongresu bosanskomuslimanskih intelektualaca na kojem je donesena Rezolucija prema kojoj su Muslimani postali Bošnjaci; svoj jezik nisu nazvan bošnjačkim, nego bosanskim, znakovito i u skladu s unitarističkom idejom.²³³

Druga prepreka su ratne okolnosti u kojima se osim stradanja, dogodila i muslimanska uzurpacija predsjedništva RBiH; Marijan ističe kako je došlo do situacije da je ono djelovalo u „svojstvu komande Oružanih snaga, za što nije postojalo zakonsko utemeljenje“. Predsjedništvo je 4. travnja 1992. godine proglasilo mobilizaciju pričuvnog sastava milicije, civilne zaštite i Teritorijalne obrane te tražilo od Republičkog štaba Teritorijalne obrane SR BiH da tu odluku provede, što je odbijeno jer je ona „naređena bez saglasnosti Vrhovne

²²⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 57.

²³⁰ *Isto*, 57. Ovlasti je prenio zbog uhićenja od strane JNA.

²³¹ *Isto*, 56.

²³² Mrduljaš, „Doprinos vladajućih“, 51.

²³³ *Isto*, 109. – 110.

komande tj. predsjedništva SFRJ“ čime se ulazilo ovlasti krnjeg Predsjedništva SFRJ. Marijan dodaje da su „Muslimani imali neupitno pravo da se brane jer je od travnja 1992., posebice u sjeveroistočnoj i istočnoj Bosni, to doslovno bilo pitanje njihovog biološkog opstanka, no to pravo nije legalno izvedeno iz postojećih zakona“.²³⁴

8. Zaključak

Bosna i Hercegovina nastala je tijekom Drugog svjetskog rata kao produkt borbe Narodnooslobodilačkog pokreta u kojem, na antifašističkim osnovama, sudjeluju Hrvati, Srbi i Muslimani. NOP je nakon rata najbolje iskoristila KPJ koja je eliminacijom političkih neistomišljenika nakon 1946. godine na prostoru čitave Jugoslavije uspostavila komunističku diktaturu s ciljem provedbe socijalne revolucije. Sukladno tome komunisti su BiH definirali kao *ni srpsku ni hrvatsku ni muslimansku* državu u kojoj su sva tri naroda trebala složno egzistirati na temelju bratstva i jedinstva kao jedinog zaloga sretne budućnosti. Komunističko inzistiranje na zatamljavanju nacionalnih i vjerskih elemenata, posebno je vidljivo na primjeru muslimana čiji se status u novoj državnoj zajednici počinje rješavati tek 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. Smrt Josipa Broza Tita značila je početak raspada komunističkog sustava koji se pokazao nesposobnim reformirati i prilagoditi sve izraženijim nacionalnim i vjerskim težnjama naroda.

Pokušaj eliminiranja tih težnji isključivom retorikom i represijom prema političkim neistomišljenicima nije urodio plodom, a bosanskohercegovačko komunističko vodstvo dodatno su potresle koruptivne afere. Globalni krah komunizma nije zaobišao ni Jugoslaviju, što krajem osamdesetih godina dovodi do sve jačeg političkog organiziranja i angažmana protivnika komunističkog režima u Hrvatskoj i BiH pod vodstvom istaknutih bivših političkih zatvorenika, Franje Tuđmana (HDZ) i Alije Izetbegovića (SDA). Početkom devedesetih osnovani su pokreti/stranke s ciljem rješavanja političke sudbine hrvatskog, srpskog i muslimanskog naroda na području Jugoslavije, uz to su artikulirani i srpski politički interesi osnivanjem SDS u BiH i Hrvatskoj. Unatoč partikularnim programskim i političkim odrednicama, nacionalne stranke Hrvata, Srba i Muslimana pronašle su zajednički interes u rušenju KP na prvim višestranačkim izborima. Pobjeda nacionalne koalicije označila je kraj komunističke vladavine u BiH, ali i kraj narativa na kojem je KPJ preživljavala gotovo pola stoljeća. Narativ o nezainteresiranosti socijalističkog naroda za nacionalna i vjerska pitanja

²³⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana*, 60.

doživio je potpuni poraz na prvim višestranačkim i slobodnim izborima 1990. godine na kojima su se sva tri naroda organizirala prema nacionalnom i vjerskom ključu. Nakon ostvarenog cilja postojeće kulturne, društvene i političke razlike među koalicijskim partnerima izašle su na vidjelo već na prvom zasjedanju višestranačke Skupštine SR BiH. Nepostojanje daljnjeg zajedničkog političkog interesa uzrokovalo je provedbu nedemokratskih praksi, a s time i disfunkcionalnu vlast središnju vlast u Sarajevu. Naime, vlast u Sarajevu nije imala efektivnu kontrolu nad vlastitim teritorijem niti volju i sposobnost da zaštiti hrvatska sela i hrvatske građane od agresije JNA zbog čega je u studenom 1991. godine započelo političko – obrambeno organiziranje Hrvata u BiH kroz Hrvatsku zajednicu Herceg Bosnu. Kako je navedeno, prilikom organiziranja HZ HB u potpunosti poštuje važeće zakonske odredbe BiH, no svejedno je od predsjednika Predsjedništva Alije Izetbegovića od samog početka okarakterizirana kao greška dok su je određeni politički faktori okarakterizirali kao secesionizam.

Proces koji je započeo SDS, od formiranja Skupštine srpskog naroda u BiH, preko referenduma o ostanku u Jugoslaviji, kulminirao je 9. siječnja 1992. godine kada je Republika Srpska Bosne i Hercegovine proglašena novom jugoslavenskom federalnom jedinicom. Sve veće nepovjerenje između glavnih političkih aktera pokazuje kako će se dogovor o državnom uređenju iznimno teško postići bez posredovanja međunarodnog faktora. Pregovori o državnom uređenju održani su u veljači 1992. godine u Lisabonu gdje postignut sporazum o formiranju tri entiteta kojega su isprva prihvatile sve tri strane. Na primjeru Lisabonskog (ne)sporazuma vidljiv je nedostatak političke kulture Alije Izetbegovića, koji pitanja suverenosti i nacionalnog interesa hrvatskog naroda smatra irelevantnim i koristi u jeftine političke svrhe. Lisabonsko taktiziranje Alije Izetbegovića pokazuje kako je on kao predsjednik Predsjedništva BiH u službi isključivo muslimanskih interesa i kako je koncept građanske države samo proklamirani stav za kojeg u suštini nema političke volje. Nejasnu i neodlučnu muslimansku politiku, formiranje paralelnih srpskih institucija vlasti i hrvatsku težnju za formiranjem konstitutivnih jedinica prema nacionalnom načelu nije bilo moguće pomiriti u stabilnu i funkcionalnu demokratsku cjelinu. Uz nedostatak političke kulture proces demokratizacije opstruirale su nedemokratske prakse u Skupštini, suštinsko neslaganje oko budućeg državnog uređenja i prelijevanje ratnih zbivanja s područja Republike Hrvatske na BiH. Nakon svega postavlja se pitanje kako pojam demokracije iz teorijskog okvira prenijeti u stabilnu praksu kada su sudionici procesa demokratizacije, ključne političke pojmove prilagođavali vlastitim političkim ciljevima. Proces demokratizacije BiH u razdoblju od 1990. do travnja 1992. godine obuhvatio je tranziciju iz totalitarnog režima u nominalno

demokratski režim. Održani su višestranački izbori, formirana je vlada, a država je međunarodno priznata, međutim vlada nije bila u stanju efektivno kontrolirati niti uspostaviti državnost na čitavom teritoriju države, dok je funkcija predsjedništva iskorištena za interes samo jednog naroda. Ratna zbivanja, nepostojanje političke kulture i volje za konsenzusom proces demokratizacije gurnuli su u drugi plan koji će morati pričekati kraj ratnih zbivanja.

9. Literatura, periodika i izvori

Izvori i literatura:

Lučić, Ivica. *Uzroci rata: Bosna i Hercegovine od 1980. do 1992. godine*, Despot Infinitus, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.

Lučić, Ivica. *Od Vila Ilirskih do Bijelog puta: stranputicama bosanske i hercegovačke povijesti*, Hrvatska liječnička komora, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.

Marijan, Davor. *Domovinski rat*, Despot Infinitus, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.

Marijan, Davor. *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji, 1945. - 1991.*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

Tuđman, Miroslav. *Druga strana Rubikona: Politička strategija Alije Izetbegovića*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.

Tuđman, Miroslav; Akrap, Gordan. *Istina o Bosni i Hercegovini, Dokumenti 1991. – 1995.*, Slovo, Zagreb, 2005.

Miljko, Zvonko. *Ustavno određenje Bosne i Hercegovine*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.

Redžić, Enver. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Svjetlost, Sarajevo, 1998.

Izetbegović, Alija. *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, 1995.

Izetbegović, Alija. *Sjećanja*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001.

Knežević, Domagoj. „Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015.

Ćemerlić, Hamdija. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, Dokumenti 1943. – 1944.*, Knjiga I., IP Veselin Masleša, 1968.

Šimić, Tomo. „Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991. - 1994.“, *National Security and the Future*, 7 (2006) br. 1-2

Kisić Kolanović, Nada. „Muslimanska inteligencija i islam u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br.3

Mihaljević, Damirka. „Razvoj političke kulture u Bosni i Hercegovini“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, 12 (2017) br.2

Mihaljević, Josip. „Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974.“, *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 1

Mrduljaš, Saša. „Doprinos vladajućih bosansko - hercegovačkih stranaka izbijanju rata u Bosni i Hercegovini“, *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*, 4 (2011), br.1

Beširević, Nataša. „Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenta uvjetovanosti u *Politici proširenja* Europske unije“, *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, 2 (2012) br. 1

Mulaosmanović, Admir. „O političkom kontekstu afere Agrokomerc: utjecaji na razvoj tvornice u svjetlu odbrambenog koncepta SFRJ“, *Historijska traganja*, (2008), br. 1

Lučić, Ivica. „Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (2008), br. 1

Lučić, Ivica. „Komunistički progon katoličke crkve u Bosni i Hercegovini: 1945. -1990.“, *National Security and the Future* 9 (2008), br.3

Lučić, Ivica. „Što je (bila) Bosna i tko smo (bili) mi“, *Status*, br. 14, Mostar, 2010.

Ustavni zakon za sprovođenje amandmana LIX – LXXIX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, *Službeni list SR BiH*, (Sarajevo), 31. 7. 1990.

Videoizvori

<https://www.youtube.com/watch?v=ZfrJdhCp58c>

https://www.youtube.com/watch?v=h_BaZmfBvqg

https://www.youtube.com/watch?v=_oZMYHIY5xE

<https://www.youtube.com/watch?v=w3zB0T3x9jk>

<https://www.youtube.com/watch?v=uiA53dGcKaY>

https://www.youtube.com/watch?v=q9sHabIg_RY

<https://www.youtube.com/watch?v=AdIbKPVkfFU>

Internetski portali:

<https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/165/t16511.htm>

<https://www.matica.hr/vijenac/564/pjesmom-do-zatvora-24894/>

https://www.researchgate.net/publication/32230183_Bosnian_Islam_since_1990_Cultural_Identity_or_Political_Ideology

Periodika :

Oslobođenje, Sarajevo

Vjesnik, Zagreb

Večernji list, Zagreb